ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
Том LIX Книга III — История 1965
ANNUAIR DE L'UNIVERSITÉ DE SOFIA
FAKULTÉ DE PHILOSOPHIE ET D'HISTOIRE
Tom LIX Livre III — Histoire 1965

проф. Т. ВЛАХОВ

БЪЛГАРИЯ И МЛАДОТУРСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ

---

prof. T. VLACHOV

LA BULGARIE ET LA RÉVOLUTION JEUNE-TURQUE

НАУКА И ИЗКУСТВО
София — 1966

УВОД

Турско-българските отношения заемат особено важно място в новата история на България. В същност те се покриват с цялата външна политика на България, особено в периода от 1895 до 1912 г. Турско-българските отношения при това бяха съвсем тясно свързани с правилното или неправилното, с пълното или непълното разрешение на българския национален въпрос.

Отношенията между България и Турция по начало бяха лоши. Турците не можеха така лесно да забравят, че във връзка с българския въпрос Османската империя беше разгромена в Руско-турската война. Българският народ не можеше да забрави петвековния турски гнет. България не можеше да се примири с извършеното на Берлинския конгрес разпокъсване на българските земи, нито да се дезинтересира от съдбата на останалите под турска власт българи.

Отношенията между България и Турция бяха сравнително търпими по време на Стамболовия режим. Но след 1895 г., когато кабинетът на д-р К. Стоилов активизира своята политика спрямо Турция, когато почнаха да нахлуват чети от България в Македония, отношенията между двете страни почнаха да се влошават, за да станат крайно изострени по време на Илинденско-Преображенското въстание в 1903 г. Лошите отношения между Турция и България в голяма степен се дължаха на господствуващия в Турция тиранически режим на султан Абдул-Хамид, под чийто гнет пъшкаха и българите в Македония и Одринско.

На почвата на османската обществено-икономическа система под деспотичния режим на Абдул-Хамид се зародиха и младотурското движение, и революционните националноосвободителни движения на покорените от Турция народи. Младотурците се стремяха да ликвидират престъпния Абдулхамидов режим, да реформират Турция в духа на западноевропейските конституционно-парламентарни капиталистически държави и с това да запазят империята от разпадане.[1] Революционните движения на арменци, македоно-одринци и др. имаха за цел да отхвърлят под една или друга форма турското иго. При тези явно противоположни крайни цели и едните, и другите се явяваха заклети противници на Абдулхамидовия режим и фактически водеха борба против един общ враг.

[1] А. Ф. Миллер, Младотурецкая революция, сб. Первая русская революция и международное революционное движение, ч. II, М., 1956, с. 323—325.

До Младотурската революция младотурското движение се проявяваше само с пропагандно-публицистичната дейност на многолюдната младотурска емиграция в чужбина. Вътре в Турция то бе строго законспирирано и не се изяви с някаква акция или каквато и да е видима активност. Илдъзът знаеше, че младотурците имат съмишленици в страната, и чрез шпионския си апарат се мъчеше да издири и обезвреди всички заподозрени като такива. Движението на младотурците не беше масово. Неговото влияние се ограничаваше в буржоазно-интелигентските и офицерските среди.[1] Съвсем друг характер имаха революционните националноосвободителни движения. Те бяха масови движения на политически безправни, национално угнетени и жестоко експлоатирани дребнобуржоазни градски и селски маси и на произлязлата от техните среди интелигенция. Националноосвободителните движения на арменците и на Вътрешната македоно-одринска революционна организация застрашаваха целостта на империята и поради това Абдулхамидова Турция с такава жестокост се зае да ги смаже.

Политиката на Абдулхамидовия режим, насочена към смазването и унищожаването на революционния български елемент в Европейска Турция, беше в пълно и остро противоречие с провежданата от България политика, изразена с лозунга „осъществяване на националните идеали". „С турците, казваше Гр. Начович, не можем да се разберем, защото стремежите ни са противоречиви: ние искаме да ги изгоним от царството им, а те не рачат да си отидат. Ако можем да ги изгоним, да грабнем сабите и топовете. Ако не ни стигат силите, трябва да потърсим начин да се разберем."[2] Фердинанд, правителствата и шовинистичната българска буржоазия нито имаха сила да грабнат „сабите и топовете", нито търсеха начин да се разберат с Турция. Отношенията между двете страни продължаваха да се влошават, а гнетът и репресиите над българското население в Македония и Одринско ставаха все по-жестоки.

Младотурската революция, която ликвидира тиранический режим на Абул-Хамид, създаде предпоставки за коренен прелом в отношенията между България и Турция, за свободно развитие на българското население в Македония и Одринско — за правилното разрешение на националния въпрос.

С тази работа ние си поставяме за задача да проучим как се развиват в тази нова обстановка отношенията между България и Турция, каква е политиката на кабинета Малинов по отношение на конституционна Турция и младотурския режим.

В буржоазната историческа литература въпросът за политиката на България към новия режим в Турция се свежда до простата схема: Младотурската революция и младотурският режим не оправдали

[1] А. Ф. Миллер, Младотурецкая революция, сб. Первая русская революция и международное революционное движение, ч. II, М., 1956, с. 323—325.

[2] НБКМ, Истор. арх, ф. 14 (Гр. Начович), а. е. 85, л. 1—2.

възлаганите надежди и отношенията между двете страни останали такива, каквито са били, или са станали даже по-обтегнати. На времето само публицисти от левицата на македоно-одринското революционно движение и от прогресивните среди в България правилно преценихa тази политика като погрешна и провокационно-неприязнена спрямо Турция, без да аргументират мненията си въз основа на изворни материали.

Въпросът за политиката на България към конституционна Турция не е още специално изследван и от нашата марксическа историческа наука. Цв. Тодорова в монографията си „Обявяване независимостта на България през 1908 г. и политиката на империалистическите сили" (София, 1960) отбелязва отрицателното отношение на българското правителство и на голяма част от българската буржоазия към свързаните с младотурската революция събития, без да проследява обаче — тъй като това не влиза в задачата ѝ — провежданата от българското правителство враждебно-провокационна политика по отношение на младотурския режим. Разглежданият въпрос е засегнат по същество от Дино Кьосев (История на македонското национално-революционно движение, София, 1954). Кьосев изтъква агент-провокаторската роля на Фердинандовите агенти — новите върховисти — в усилията им да минират делото на левицата (санданистите) и на новия режим в Турция. Той обстойно разглежда и изяснява позициите, на които стоят народната федеративна партия и съюзът на конституционните клубове, но не си поставя за задача да изследва въз основа на изворни материали политиката на българското правителство към нова Турция.

Сравнително повече изследвания има за положението в Македония през периода от 1903 до 1908 г. Хр. Силянов (Освободителните борби на Македония, т. II, София, 1943) рисува въз основа на автентични документи теглото на българското население в Македония под ударите на покровителствуваните от турските власти въоръжени пропаганди на гръцките и сръбските шовинисти. Проф. И. С. Галкин в студията си „Вопрос о реформах в Македонии и европейские державы"[1], като използува освен публикуваните и много неиздадени архивни документи, изяснява сложната игра на великите сили в борбата им за влияние в Османската империя и на Балканите. По въпроса за реформите в Македония интересни сведения ни дава полк. Леон Ламуш, един от реорганизаторите на турската жандармерия.[2]

[1] Вж. И. С. Галкин, Дипломатия европейских держав в связи с освободительным движением народов Европейской Турции 1905—1912.

[2] Л. Ламуш, Петнадесет години балканска история (1904—1918), С., 1930.

МАКЕДОНИЯ И ОДРИНСКО В НАВЕЧЕРИЕТО НА МЛАДОТУРСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ 1908 г.

Арменските кланета (1895—1896) и кървавото потушаване на Горноджумайското (1902) и Илинденско-Преображенското (1903) въстание възмутиха прогресивната общественост в Европа. Под натиска на общественото мнение великите сили излязоха с проекти за реформи. Дълбоките противоречия между империалистическите държави и съпротивата на Абдул-Хамид не предвещаваха обаче някакъв реален успех на проектираните реформи.

Международната обстановка в края на XIX и началото на XX в. беше крайно благоприятна за Абдул-Хамид. Подбуждана от Вилхем II, Русия, старият враг на Турция, беше се насочила вече към Далечния Изток и бе против всяко усложнение в Близкия Изток. Франция, вложила големи капитали в Турция, не беше заинтересувана от разпадането ѝ. Италия, още слаба, за да вземе активно участие в едно евентуално разграбване на турските земи, не искаше да се форсират събитията. Австро-Унгария, макар и да се стремеше към Бяло море, в съгласие със съюзницата си Германия държеше за запазване на статуквото. Германия начело с Вилхем II не само държеше за статуквото, но поддържаше най-приятелски връзки с Абдул-Хамид и като разиграваше ролята на покровител на исляма, здраво установяваше своето икономическо и политическо влияние в империята на султана. Само Англия, силно засегната от настаняването на Германия във важния за нея в стратегическо отношение Близък Изток, беше крайно враждебно настроена към Абдул-Хамид и енергично настояваше за реформи в Турция, дори за автономия на провинциите, населени с християнски народи. Правителството на Солсбъри направи голям въпрос във връзка с арменските кланета и заплаши Турция със санкции, но при съпротивата на Германия и пасивността на Русия и Франция нищо не можа да постигне. Подобно бе държането на силите и по Македонския въпрос.

С изработването на проект за реформи в Македония се заеха „най-заинтересуваните" в балканските работи сили — Русия и Австро-Унгария, които още в 1897 г. бяха се споразумели да поддържат статуквото на Балканите. По повод на посещението на граф Ламсдорф (руски министър на външните работи във Виена) английският министър на външните работи маркиз Лансдоун изказа на 29. IX. 1903 г. в

инструкцията си[1] до сър Ф. Блънкет (английски посланик във Виена) гледището, че никакъв план за реформи не ще даде положителни резултати, докато се прилага от турските власти. Той предложи да се назначи за генерал-губернатор на Македония един християнин, с нищо несвързан както с балканските държави, така и със силите, подписали Берлинския договор, а в краен случай да си остане мюсюлмански губернатор, подпомогнат от европейски сътрудници, избрани от двете сили.[2] Английското предложение за губернатор християнин не намери обаче подкрепата дори и на Франция. Делкасе, френският министър на външните работи, деликатно заяви, че Франция не може да приеме предложения, които надхвърлят рамките на австро-руските.[3] Англия със своите радикални предложения остана изолирана.

Външните министри на Австро-Унгария (граф Голуховски) и на Русия (граф Ламсдорф) изработиха пак на базата на статуквото т. нар. Мюрцщегски реформи. Според Мюрцщегската програма към назначения от султана генерален инспектор за трите вилаета (Македония) се предвиждаше да бъдат назначени двама цивилни агенти (австриец и русин). Генералният инспектор Хилям паша и цивилните агенти заедно с помощниците им трябваше да упражняват контрол над администрацията, да бдят за премахването на насилията и злоупотребите, да въдворят ред и законност и да приложат предвидените мерки за подпомагане на пострадалото при потушаването на въстанието население. След известна съпротива султанът с ираде от 24. IX. 1903 г. прие представената от Австрия и Русия програма. През декември бяха определени цивилните агенти, а през пролетта на 1904 г. се пристъпи към прилагането на реформите. За реорганизиране на жандармерията в Македония беше натоварен италианският генерал ди Джиорджис. Към него бяха командировани от великите сили (без Германия) 25 души офицери. Чуждите офицери, разпределени по околии, имаха за задача само да инструктират и инспектират жандармерията, да подобряват кадровия й състав, но не и да командуват жандармерийските части.[4]

Успоредно с растящото германско влияние в Турция Англия все издигаше искания за радикално разрешение на Македонския въпрос. През февруари 1904 г. Лансдоун предложи на Франция и Италия да се свика конфере ция, която да се занимае с въпроса за автономията на Македония.[5] Английските предложения обаче никъде не намериха отзвук. Дори и Румъния, която за разлика от Сърбия и Гърция нямаше териториални претенции над Македония, беше против идеята за

[1] Тигкеу № 4 (1903) — Английска синя книга, № 10. Инструкцията е дадена от Хр. Силянов, Освободителните борби на Македония, т. II, С., 1943, с. 33—34.

[2] Die Britischen amtlichen Dokumente über den Ursprung des Weltkrieges 1898—1914 (Br. amtl. Dok.), B. V, № 15, S. 112—113.

[3] Пак там, № 17, S. 115.

[4] Текстът на Мюрцщегската програма дава Хр. Силянов, пос. съч., с. 42—43; Ламуш, Л., пос. съч., с. 27—30.

[5] Br. amtl. Dok., B. V, № 24, 25, S. 121—122.

автономия. Крал Карол в унисон със Сърбия и Гърция схващаше автономията на Македония като етап за присъединението ѝ към България. Това според него би било съдбоносно за Румъния.[1]

Реформите по Мюрцщегската програма се прилагаха от 1904 г., но положението в Македония не само не се подобряваше, а се влошаваше. Като не приемаха радикалните предложения на Англия, силите все пак трябваше да предприемат нещо за по-ефикасното прилагане на реформите. В резултат на продължителен натиск и на една флотска демонстрация на силите (без Германия) през ноември 1905 г. Абдул-Хамид се съгласи да се създаде към генералния инспектор и цивилните агенти една комисия от делегати на великите сили, която да упражнява финансов контрол върху приходно-разходния бюджет на Македония. Понеже положението продължаваше да се влошава, силите направиха безуспешен опит да наложат на Турция и контрол над правно-съдебното дело в Македония. Разчитайки на ефикасна подкрепа от страна на Германия и Австро-Унгария, Абдул-Хамид упорито отказваше да санкционира предлаганите правни реформи.[2]

Откакто почнаха да се прилагат „реформите", положението в Македония не само не се подобри, но стана нетърпимо. Този парадокс може да се обясни само с едно — с нежеланието както на „реформаторите" (Хилми паша и цивилните агенти), така и на великите сили и на балканските държави да се проведат истински реформи за действителното умиротворяване на страната. Генералният инспектор Хилми паша в същност провеждаше политиката на Абдул-Хамид — политика, която, като използуваше противоречията между силите и съперничеството между балканските държави, имаше за цел да смаже опасните за Турция революционни движения.

Австрия и Русия — двете „най-заинтересувани" сили, натоварени с провеждането на реформите, не бяха много далеч от разбиранията на Абдул-Хамид и Хилми паша. Австро-Унгарската политика към националноосвободителните революционни движения изобщо и в частност към революционните движения на Балканите почиваше на осветените от Метерних принципи. Тя беше принципен противник на революционното движение в Македония и по онова време държеше за статуквото и легитимните права на султана, макар в далечните ѝ планове Македония да се рисуваше като бъдеща австрийска провинция. Граф Голуховски в речта си от 3. XII. 1903 г. пред унгарската делегация сам рисува провежданата от Австро-Унгария политика по отношение на реформите в Македония. „Двете правителства (Австрия и Русия) — казва Голуховски — трябваше преди всичко да изхвърлят от програмата си мисълта да сгрупират трите т. нар. македонски вилаета под

[1] Br. amtl. Dok., B. V, № 38, 40, ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1018, л. 5—11, 63, 90. Доклади на Ан. Тошев от Атина до Фердинанд.

[2] V-te de la Jonquière, Histoire de l'Empire Ottoman, Paris, 1914, p. 165—173; Л. Ламуш, пос. съч., с. 31—45; И. С. Галкин, пос. съч., с. 200—209.

управлението на един главен губернатор-християнин... поради това, че създаването на една нова Източна Румелия би докарало пакост на Турция, на целостта на която се настоява непоколебимо, и на равновесието на балканските държави, чийто мир не бива да се нарушава."[1] Голуховски нападна най-остро революционните комитети и българското правителство, които съзнателно според него били предизвикали турците към жестокости. Претърпяла поражение в Руско-японската война и разстроена от революцията (1905—1907), царска Русия не проявяваше особена активност в прилагането на реформената програма, нито пък някаква симпатия към революционното движение в Македония. Становището на Русия за крайните цели на реформената акция най-добре изрази руският цивилен агент Демерик в един откровен разговор с българина Н. Германов, член на българска търговска делегация в Цариград. „Нашата задача, казва Демерик във връзка с българското искане за автономня, не е да приготвим автономията, а да затвърдим владичеството на султана, като морализираме управлението."[2] „Не допускате ли — пита Германов — да се създаде в бъдеще един режим поне на полуавтономия?" — „Нито едното, нито другото, отговаря Демерик. — Защото Австро-Унгария, Русия и другите сили (европейски и балкански) няма да допуснат даже и сянка на един режим, който ще засили политически българската националност."[3] При пасивността на Русия в същност Австрия провеждаше реформата, и то по начин да печели симпатии всред българското население с оглед на по-далечните си политически сметки и да осигури за себе си стопански облаги, но без да се изменя статуквото, докато не настъпи време да се наруши в полза на самата нея.

По мнението на българските агенти в Скопие, Битоля и Солун Австрия като че ли желаеше размирията в Македония да продължат, за да може един ден да се настани там, за да турне „ред и законност", както направи това преди години в Босна и Херцеговина. Както предава българският дипломатически агент в Рим Д. Минчович, така е схващал тайните намерения на Австрия и италианският министър на външните работи Титони.[4] Нежеланието на Австро-Унгария да настъпи мир и спокойствие в Македония най-добре пролича при сключването на турско-българското съглашение от 26 март 1904 г. Битолският търговски агент Андрей Тошев с възмущение описва старанията на битолския австрийски консул Крал и на неговите агенти да внушат на комитетските хора, че от съглашението нищо няма да излезе, че не трябва да слагат оръжие, а да продължат революционната си дей-

[1] Цитирано по Хр. Силянов, пос. съч., с. 93.

[2] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 853, л. 59 — писмо на дипломатическия агент в Цариград Гр. Начович до Доброович от 8. VI. 1906 г.

[3] Пак там, л. 65 — писмо на Н. Германов до Доброович от 9. VI. 1906 г.

[4] Донесенията на агентите и на римския дипломатически агент са дадени от Хр. Силянов, пос. съч. с. 91—94.

ност.[1] Както донася на 18. II. 1908 г. английският посланик в Петербург сър Арт. Николсон до Ед. Грей, руската обществена среда също така почваше да схваща политическата игра на Австрия и настояваше по въпроса за реформите в Македония правителството да върви не с Австрия, а със западните сили.[2]

* * *

Генералният инспектор Хилми паша не вършеше видимо нищо, за което чуждите дипломати, цивилните агенти или европейските офицери биха могли да го упрекнат. Жандармерията наистина беше донякъде преустроена. Турските административни органи обаче не само не подпомогнаха, но съзнателно саботираха реформената акция. „Под външната изтънчена учтивост на турците, станала им навик — пише Леон Ламуш, — зад вниманието им, понякога наистина деликатно, се криеше една твърда опозиция, инспиратор на която беше най-висшият орган на реформената акция Хилми паша."[3]

Хилми паша, проводникът на Абдулхамидовата политика, считаше с основание българския елемент за гръбнак на революционното движение в Македония и Одринско. За да го смаже, той си служеше не толкова със своите административни органи, колкото с негласните си съюзници. От страх да не би Македония да попадне в ръцете на България, буржоазно-монархическите правителства на Гърция и Сърбия негласно подпомагаха Абдулхамидовия режим в усилията му да обезсили коравия български елемент. Хилми паша пък фаворизираше пропагандите им. Под благовидния претекст да се постави край на гръцко-българските разпри за черкви и училища Хилми паша издаде и приложи през януари 1904 г. наредбата за статуквото, по силата на която на българските села, намиращи се под Патриаршията, се забраняваше да преминават към Екзархията.[4] В поверителен доклад до Високата порта Хилми паша излага и интимните мотиви на наредбата за статуквото: „Тъй като масовото преминаване на тия лица (българите, б. м.) под Екзархията и на християните, които духовно са под Патриаршията и говорят български език, е твърде вредно за интересите на държавата (Турция, б. м.), сега и в бъдеще не се дава ход на прошенията, които идват от гръцките (патриаршеските, б. м.) села в смисъл, че са българи..., черквите и училищата се оставят в ръцете на гръцки свещеници и учители."[5]

[1] Докладът на Ан. Тошев е даден от Хр. Силянов, пос. съч., с. 104.
[2] Die brit. Dok., B. V, № 188, S. 399.
[3] Л. Ламуш, пос. съч., с. 36.
[4] Хр. Силянов, пос. съч., с. 36.
[5] Сб. Костурско в Македонската революция. Турски документи, събрани и преведени от Панчо Дорев, С., 1937, с. 59—60; цитирано от Хр. Силянов, пос. съч., с. 118.

До Илинденско-Преображенското въстание борбата се водеше между турските власти и Вътрешната македоно-одринска революционна организация, предимно българска по етническия си състав. Революционната организация се бореше против тираническата система на Абдул-Хамид и наказваше отделни самозабравили се насилници, разбойници, шпиони и други подобни. Четите на ВМОРО обаче никога не са нападали на турски села, на мирни турски или гръцки селяни и граждани. След Илинденското въстание — по време на „реформената ера" — Македония се превърна в арена на ожесточени кървави борби между християнските народности на Балканите. Тези борби бяха израз на острото съперничество между буржоазно-шовинистичните среди в балканските държави.

Възползувани от кървавото потушаване на въстанието и последвалото разстройство на ВМОРО, в Македония почнаха да нахлуват поощрявани от благосклонната търпимост на турските власти гръцки и сръбски чети. Гръцките чети, комплектувани в Гърция от критяни и гърци от кралството, командувани от офицери на служба в гръцката армия, не водеха борба срещу турците — това изрично се забраняваше от устава им, не влизаха дори в стълкновение с чети на ВМОРО, а имаха за цел да нападат и тероризират села, да избиват българи, а по-късно и власи само защото не се отказваха от народността си и не искаха да се признаят за гърци.

Идеолозите на бесния панелинизъм и „капетаните"-офицери, командири на гръцките чети, сами са описали с цинична откровеност „геройските си подвизи", убийства и поголовни кланета на българи — в писма, дневници, спомени, биографии на „герои" и цели съчинения.[1] Нападението и избиването на мирни сватбари (мъже, жени, деца) в с. Зеленичe — Леринско (13/26. XI. 1904 г.), клането в с. Загоричане — Костурско (25. III. 1905 г.), при което загинаха жестоко обезобразени 80 души българи (мъже, жени и деца), бяха анкетирани от руския и австрийския консул в Битоля. Турските войскови части, намиращи се в близост до горните села, не мръднаха и пръст в защита на населението. Садистката жестокост на андартските чети дълбоко потресе дошлите в Загоричане чужди консули и италиански офицери.[2] Освен единичните почти ежедневни убийства на българи през 1905 г. гръцките андарти извършиха масови кланета в селата Кладораби и Неволяни (Леринско), Бърник (Прилепско), Мървенци (Дойранско) и др.[3]

Андартската противобългарска акция продължи с още по-голяма свирепост през 1906 г.[4] Андартските чети често пъти заедно с платени турци-наемници извършиха нападения над десетки български села, избиха сума българи, а в опожареното по време на въстанието

[1] Хр. Силянов, пос. съч., с. 130—134, 146—148, 155, 192, 204, 205, 212.
[2] Пак там, с. 193—194, 208—209.
[3] Пак там, с. 211, 215.
[4] Пак там, с. 219—234.

с. Смилево[1] убиха 15 души, в с. Живово — 38 души, в селцата с по 14—15 къщи Гнилеж — 13 души и в Ивени — 15 души.[2] Образец за вандалските набези на андартските чети върху мирни селища намираме в рапорта на френския жандармерийски майор Фулон. Както донася Фулон, гръцка чета заедно с мюсюлмани, платени от гръцката пропаганда, напада с. Караджово (Серско), българско село с 60—70 къщи, избива извън селото десетина овчари, нахлува като ураган в селото и в продължение на един час коли и убива попадналите пред очите им мъже, жени и деца (19 убити и 5 ранени), хвърля бомби, подпалва къщи и необезпокоявана от никого, напуска селото.[3]

Масови избивания на българи бяха извършени и през 1907 г. Андартите убиваха безразборно всеки попаднал в ръцете им българин — пътници, работници, въглищари, дървари и др. През февруари бяха убити 15 души българи въглищари при с. Будахия (каза Катарини); през септември — 8 българи тухлари близо до Солун и 5 души дървосекачи при с. Кадуш, а през ноември бяха заклани 25 души българи, работници при с. Извор в Халкидически полуостров.[4]

Великосръбските шовинисти преустроиха по примера на гръцките си колеги „културната" пропаганда във въоръжена. Със средства, отпускани от сръбските правителства, специален македонски комитет екипираше, снабдяваше с пари и изпращаше чети в Македония. Макар че не стигнаха в противобългарската си акция до вулгарния цинизъм на гръцките шовинисти и не издигнаха лозунга „българин да не остане", сръбски шпиони доносничеха и клеветяха пред турците хората на ВМОРО, сръбските чети системно изтребваха български учители и свещеници, тероризираха при благосклонната пасивност на турските власти български села и ги принуждаваха да се признават за сърби.[5]

ВМОРО, чужда на шовинизма, не се поддаде на изкушението да последва примера на гръцките андарти и на сръбските четници. Нейните четници не нападаха гръцки села, не нападаха мирни гръцки селяни и не насилваха гърци и власи да се обявяват за българи.[6] Неактивността на българските чети и засилената активност на гръцките е отбелязана и в рапортите на английския консул в Битоля.[7] Четите на организацията обаче даваха отпор на гръцките и сръбските чети, подпомагаха българските села да организират самозащитата си, а органите на организацията в отговор на упражнявания над българите терор предприеха наказателни терористически акциии спрямо най-прононсираните и злостни гонители на българския елемент.[8] Гръцки теро-

[1] Хр. Силянов, пос. съч., с. 249—250.
[2] Turkey № 1 (1907) — Английска синя книга, № 18.
[3] Пак там, № 144, 2-о приложение.
[4] Br. amtl. Dok., B. V, S. 208—210 — из годишното донесение за Гърция от сър Ф. Елиот, английски пълномощен министър в Атина.
[5] Хр. Силянов, пос. съч., с. 271—313; Turkey, № 1 (1907), № 171.
[6] Л. Ламуш, пос. съч., с. 41.
[7] Turkey № 1 (1907), № 66.
[8] В с. Кокошине чета на ВМОРО наказа 7 души шпиони на сръбска служба,

ристи извършиха редица покушения над българи в Битоля, Солун, Сяр и други градове. Терористи българи отговаряха с убийства на гърци. Андартският кървав терор над българи и власи в Македония взе такива възмутителни размери, че създаде психологически предпоставки за раздухване на шовинистични антигръцки движения в Румъния и България.[1]

Кървавите националистически борби в Македония особено се засилиха през и след 1906 г., и то във вреда на българския елемент. Английските сини книги от 1907 и 1908 г. дават далеч непълен, но все пак страхотен поменик на убийства, палежи и насилия, извършени през 1906, 1907 и началото на 1908 г. Английските консули в Македония дават редовно ежемесечни рапорти с приложения за извършените през месеца убийства.[2] В Английската синя книга от 1908 г. са дадени сумирани сведенията на английските консули за убийствата в Македония за през цялата 1907 г. През тази година според данните на английските консули са били убити 991 българи, 320 гърци и патриаршисти[3], 155 сърби, 40 власи, 128 мюсюлмани и 135 турски войници и заптиета.[4]

Бие на очи, че броят на убитите българи (991) значително надхвърля общия брой (778) на убитите гърци, патриаршисти, сърби, власи, мюсюлмани и турски войници. При анализа на наличните сведения ясно става, че гръцките и сръбските чети, както и турските банди преследват и убиват българи и нападат български села. Турските войскови части преследват главно български (централистки и върховистки) чети и тероризират български села. Малкото стълкновения на турски части с гръцки или сръбски чети са случайно явление — станали, така да се каже, по погрешка. Доста андарти са паднали убити при случаите, когато турските потери са вземали андартските чети за български. При такива обстоятелства е убит провъзгласеният от гръцките шовинисти за „национален герой" андартски капитан Павлос Мелас.[5] По-голямата част от убитите през 1907 г. сърби са убити в Стара

понеже бяха улеснили турските потери да унищожат цяла чета на организацията. При други два-три случая покрай наказаните шпиони — андартски агенти, загинаха и членове на семействата им.

[1] Румънското правителство скъса дипломатическите отношения с Гърция, закри гръцките училища и екстернира гърци — агенти на панелинизма. Антигръцкото движение в България се изрази в демонстрации и митинги и завърши с въоръжено стълкновение между българи и гърци в Анхиало (Поморие), при което пожар унищожи част от града. Антигръцкото движение, дело на правителството и шовинистичната българска буржоазия, увлече маса политически неосведомени хора. То беше остро осъдено от прогресивната българска общественост.

[2] Turkey, № 1 (1907) — рапорт с прилож. № 22, 35, 59, 71, 84, 100, 114, 122, 131, 144, 147, 168; Turkey, № 3 (1908), № 4, 9, 12, 22, 33, 52, 72, 86, 105, 136, 148, 156, 159, 160.

[3] Английските консули разграничават патриаршистите, т. е. българите гъркомани, от гърците.

[4] Turkey, № 3 (1908), рапорт № 155, прилож. 5.

[5] Хр. Силянов, пос. съч., с. 151—152.

Сърбия от албанци. Така през юли 1907 г. са убити 83 сърби, от които 74 души са убити от албанци и само 9 души от българи.[1] Английските данни показват, че от 991 убити българи 320 душа са убити от гърци, 68 — от сърби, 172 от турци, 75 — от убийци с неизвестна народност, 236 — паднали в сражения. Между убитите българи 120 души са убити пак от българи — резултат от борбите между централисти и върховисти.[2]

Активността на андартските и на сръбските чети продължи със същия засилен темп и през 1908 г. Според Английската синя книга през януари 1908 г. били убити 72 българи, 17 гърци, 4 сърби, 10 мюсюлмани и 7 турски войници; през февруари — 81 българи, 10 гърци, 7 сърби, 4 власи, 13 мюсюлмани и 7 турски войници; през март — 67 българи, 17 гърци, 2 сърби, 7 власи, 14 мюсюлмани и 14 турски войници. През януари само един грък е убит от турчин, а през февруари — нито един. През първите три месеца 67 българи са паднали убити в сражения с турски войски.[3] Не престанаха и масовите избивания на българи от андартите. На 8. I. 1908 г. бяха зверски убити 26 българи (5 мъже, 10 жени и 11 деца) в с. Драгош при Битоля. На 14 юни гръцка банда нападна с. Караджово и уби 14 души българи. В самото навечерие на Младотурската революция на 18 юли (нов стил) андартите избиха в с. Рибарци 24 българи и една туркиня.[4] Атентатите срещу българи зачестиха особено много през пролетта на 1908 г. „Почти всеки ден — пише Л. Ламуш — имаше покушения срещу българи."[5]

Засилената дейност на гръцката и сръбската пропаганда беше резултат на провежданата от Хилми паша Абдулхамидова максима „разделяй и владей". Както бележи Л. Ламуш, Хилми паша открито поддържаше гърците против българите. Докато властите спъваха работата на българските свещеници и учители — отнимаха черкви и училища от българи и ги предаваха на гъркомани, по отношение на гърците бяха изключително толерантни. Гръцки емблеми-знамена, портрети на гръцкия крал и на бележити елини свободно се излагаха в гръцки заведения.[6]

Дейността на андартските чети и на гръцките терористи се ръководеше от патриаршеските владици и гръцките консули в Македония. Това беше добре известно на турските власти. От едно съобщение на великия везир до първия секретар на султана от 25. III. 1906 г. става

[1] Turkey (1908) № 3, 72, приложение 1 и 2.

[2] Пак там. Чети с върховистки уклон наказвали жестоко и българи-екзархисти, които, тероризирани от гръцки и сръбски чети, па и от турските власти, се принуждавали да стават патриаршисти, т. е. се признавали за гърци или сърби.

[3] Turkey, № 3 (1908), № 156, 1-о и 2-о приложение, № 159 1-о и 2-о приложение, № 160, 1-о и 2-о приложение.

[4] Br. amtl. Dok., B. V, S. 494. Според в. „Таймс" от 20 юли 1908 г. в Рибарци са били убити 30 души българи и запалени 20 къщи.

[5] Л. Ламуш, пос. съч., с. 42.

[6] Пак там, с. 36.

ясно, че гръцкото консулство в Сяр раздава тайно оръжие на гърци за нападения над българи.[1] Дипломатическите представители и консулите на великите сили в Турция и в балканските страни също така бяха добре осведомени за престъпното дело на владиците и гръцките консули в Македония. Ф. Елиот, английският пълномощен министър в Атина, в годишния си рапорт за 1907 г. донася, че системните избивания на българи са организирани от серския гръцки консул Сатурис. Той донася още, че Сатурис не е единственият между гръцките консули, замесени в подобни престъпления, и дава за пример консула в Кавала Маврудис, отзован по искането на английското правителство, и генералния гръцки консул в Солун Коромилас, отзован по искането на турското правителство заради прякото му участие в организирането на андартските чети.[2]

Прякото участие на гръцките владици и консули в противобългарската акция на андартите в Македония е отразено и в годишното донесение на английското посолство в Турция. Под натиска на дипломатическите представители на силите великият везир енергично настоя пред патриарха да бъдат сменени най-кръвожадните от владиците — костурският и драмският.[3] И Леон Ламуш, офицер по реорганизирането на жандармерията в Серския санджак, сочи владиците в Гребена и Драма заедно с консулите в Сяр и Кавала като активни участници в „гръцкото четническо въстание".[4] Патриархът се видя принуден да прибере костурския митрополит в Патриаршията, а Портата въдвори драмския владика на местожителство в Мала Азия — в родното му място.

Дипломатическите представители на великите сили в Турция и в балканските страни добре знаеха, че гръцките чети се комплектуват в Гърция от критяни и гърци в кралството, че и сръбските чети се съставят в Сърбия. Те знаеха още, че гръцките и сръбските чети се изпращат в Македония не срещу турските власти, а срещу българите и фактически действуваха като негласни съюзници на турските власти.[5] Както донася Ф. Елиот, самите гърци са изтъквали, че турците изобщо не преследват гръцките чети, тъй като андартите в действителност са техни съюзници против общия враг — българите.[6] Дж. Бъканан, английски дипломатически представител в София, също така знае, че въоръжените пропаганди на гърци и сърби действуват в тайно съгласие с турските власти.[7] Куриозното е, че това е добре известно и на цивилните агенти, помощниците и съветниците на Хилми паша. Русинът Демерик, един от двамата цивилни агенти, в разговора си с Н. Германов откровено

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 802, л. 5.
[2] Br. amtl. Dok., B. V, S. 210.
[3] Пак там, S. 297—298.
[4] Л. Ламуш, пос. съч., с. 37.
[5] Turkey № 1 (1907), № 15, 16, 18, 28, 37, 47, 171; Turkey, № 3 (1908), № 3 Br. amtl. Dok., B. V, S. 177—178, 183, 191, 206—208.
[6] Br. amtl. Dok., B. V, S. 210.
[7] Пак там, № 109, S. 191.

признава, че гръцките и сръбските чети са дело на Хилми паша, че те стоят в Македония и ще останат там, докато Хилми паша има нужда от тях, за да смаже и омаломощи чрез тях опасния за Турция български елемент.[1] Единодействието между турци и андарти в борбата им срещу българите понякога стигаше до открито бойно сътрудничество. „Имаме случаи, пише Л. Ламуш, при които в сражения с български чети в Ениджевардарско андартите подпомагаха турската войска и техните ранени биваха лекувани във турските военни болници."[2]

* * *

За отношенията на Турция към Гърция и Сърбия — съответно към гръцката и сръбската пропаганда — добра представа добиваме от тайната дипломатическа преписка на Илдъза (султанския дворец) с дипломатическите представители на Турция в Атина, Белград, Букурещ, София, Виена и другаде.[3] В преписката между турския представител в Атина и Илдъза често се дават сведения за комплектувани в Гърция и предназначени за Македония чети. Това обаче не предизвиква безпокойство в илдъзките среди и Портата не отправя протести до гръцкото правителство. Едвам тогава, когато безчинствата и престъпленията на андартите прехвърлиха всяка граница и Румъния скъса дипломатическите отношения с Гърция поради андартския терор над куцовласите в Македония и отправи остри протести пред Високата порта, бяха направени приятелски бележки на гръцкото правителство.

Гръцките министри не правеха и опити да отричат всеизвестните факти, а само обясняваха, че четите се изпращат срещу българите, а не срещу турците. На 7 април 1906 г. турският представител в Атина съобщава на Илдъза, че в Гърция са дошли 2000 критяни, за да преминат в Македония.[4] На 21 април гръцкият министър на външните работи категорически опроверга слуховете за нападения на гръцки чети над мюсюлмани.[5] От Илдъза съобщават на турския представител в Атина, че румънските протестират против нападенията, извършени от гръцки чети над влашки села.[6] На 2. IX. 1906 г. турският представител в Атина съобщава в Илдъза, че комитетът, респективно правителството, се готви да изпрати чети в Македония, за да бият българите. „Уведомиха ме от добър източник — съобщава турският дипломат, — че този път четите имат инструкция да не закачат властите, за да съсредоточат всичките си усилия срещу българите."[7] На 13. XI. 1906 г.

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 853, л. 59, 65—66.

[2] Л. Ламуш, пос. съч., с. 36. За докарани в Солун ранени турски войници и андарти съобщава на 19 юли 1907 г. и Ат. Шопов, търговски агент в Солун — ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 10 3, л. 21.

[3] Документите — извлечения от въпросната преписка, са доставени на Фердинанд в превод на френски вероятно от корумпиран чиновник на Илдъза срещу заплащане.

[4] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 802, л. 42.

[5] Пак там, л. 96.

[6] Пак там, л. 232—233.

[7] Пак там, а. е. 941, л. 90—91.

Илдъзът съобщава на турския представител в Атина, че има тенденция гръцките чети да подновят своите нападения върху власите. „Това — се казва в съобщението — ще принуди турското правителство да вземе мерки, които сериозно биха засегнали сегашните и бъдещите отношения между Турция и Гърция."[1] На 26 юли 1907 г. Илдъзът съобщава на своя представител в Атина, че гръцки чети, командувани от гръцки офицери, минават по суша и по море в Солунския и Битолския вилает и че гръцките митрополити ги подпомагат.[2] От Атина следва готов отговор: „Четите отиват да бранят гръцкото население от българите."[3] Турските власти не само толерираха вилненията на гръцките чети, но по нареждане на султана трябваше да бдят за сигурността и благоденствието на гръцкия елемент в Европейска Турция.[4] Когато под натиска на чуждите дипломати турските власти се видяха принудени да ограничат донякъде дейността на гръцките чети, гръцкият министър-председател изказа пред турския представител в Атина огорчението си от мерките, взети от Турция. „Рано или късно — казва той — Турция ще има нужда от Гърция в борбата си против славяните."[5]

Най-отговорните гръцки държавници — председателят на Министерския съвет и министърът на външните работи неоднократно уверяваха турския представител в Атина, че в случай на война между Турция и България Гърция ще бъде на страната на Турция. На 30 август 1906 г. гръцкият министър на външните работи уведоми турския представител в Атина, че Гърция засилва армията, но не против Турция, а за да ѝ окаже помощ в случай, че избухне през идещата пролет война между султанското правителство и България. Още тогава от гръцка страна се загатна, че едно съглашение между двете държави би било твърде желателно.[6] Според едно донесение на илдъзкия представител в Атина от 21 октомври 1906 г. става ясно, че Гърция е направила предложение на Високата порта за сключването на съглашение, с което да се определи помощта, която Гърция ще предложи на Турция, и концесиите, които Турция ще направи на гърците в империята.[7]

Гръцкото правителство подхвана наново идеята за съглашение, дори и за съюз с Турция през пролетта на 1907 г. В едно поверително донесение от 6 март 1907 г. турският представител в Атина предава направеното от гръцкия министър-председател предложение за сключване на съглашение с Турция. „Гръцкото правителство — се казва в донесението — е готово да постави на наше разположение сухопътните и морските сили в случай на война с България и предоставя на Турция каква компенсация може да даде на Гърция."[8] Някои турски

[1] ЦДИА, ф. 3, а. е. 941, л. 320.
[2] Пак там, а. е. 1186, л. 165—166.
[3] Пак там, а. е. 1186, л. 220.
[4] Пак там, а. е. 1184, л. 174—175; а. е. 185, л. 39.
[5] Пак там, а. е. 1186, л. 231.
[6] Пак там, а. е. 941, л. 82—83.
[7] Пак там, л. 263.
[8] Пак там, а. е. 1184, л. 168—169; а. е. 1185, л. 1.

документи ни дават основание да предположим, че и Румъния е предлагала помощ на Турция в случай на война с България. За турското правителство, изглежда, е било неудобно да сключи съглашения с две враждуващи помежду си страни, нито пък да предпочете едната и да пренебрегне другата. Турците схващат, че и Гърция, и Румъния изхождат само от своите интереси. Турското правителство не приема направените предложения, но продължава да менажира правителствата на Гърция и Румъния.[1]

През есента на 1907 г. Гърция поднови своите опити за сключване на съглашение с Турция. По повод посещението на великия княз Владимир в България в Цариград и Атина се пръскат слухове за сключено споразумение между България и Русия. Във връзка с тези слухове гръцкият министър-председател на 13. XI. 1907 г. предлага чрез турския представител в Атина османското правителство да погледне сериозно на въпроса и да внуши основите на едно съглашение с Гърция с цел заедно да бият панславянската акция в Европейска Турция.[2] На 16 ноември гръцкият министър-председател в разговор с турския представител сам набелязва уловията на предлаганото от Гърция съглашение. Съглашението трябвало да се състои от две части: едната приложима веднага, а другата — в случай на война между Турция и България. По първата статия Гърция предлага: да се открият нови гръцки консулства в Турция и да се установи единодействие между гръцките консули и турските власти, за да бият напредъка на панславизма в Македония. По втората статия: Гърция поставя на разположение на Турция 60-хилядна сухопътна армия и цялата си флота.[3]

Турското правителство и този път не се реши да сключи съюзен договор с Гърция от страх да не би Румъния да се ориентира към България. В своя уклончив отговор от 24. XI. 1907 г. Илдъзът постави като условие за приемането на гръцките предложения помирението между Гърция и Румъния. Турция, както е изтъкнато в отговора на Илдъза, се нуждаеше от „солидарното сътрудничество" на двете страни.[4] Гръцкото правителство прие това условие и потърси посредничеството на Австро-Унгария, съюзница на Румъния.[5] Виенското правителство в желанието си да изолира Сърбия и да сближи Гърция с Турция направи опит да изглади неприязнените отношения между Гърция и Румъния, но не постигна някакъв успех.[6] Макар че така желаното от гръцкото правителство договорно съглашение или съюз с Турция не можа да се осъществи, отношенията между двете страни се запазиха като тясно приятелски, а що се отнася до противобългар-

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1185, л. 8—9, 17—18, 19 — преписка между I секретар на султана и великия везир от 26. III. до 3. IV. 1907 г.
[2] Пак там, а. е. 1187, л. 86—87.
[3] Пак там, л. 100.
[4] Пак там, а. е. 1187, л. 122—123.
[5] Пак там, л. 129, 151.
[6] Пак там, л. 144, 217.

ската им политика в Македония и Одринско, те продължаваха да действуват като негласни съюзници.[1]

Отношенията между Сърбия и Турция в сравнение с гръцко-турските имаха малко по-друг характер. Сърбия, над която висеше една постоянна опасност откъм Австро-Унгария, се стараеше да поддържа относително приятелски отношения с България Тя беше готова да сключи дори и съюз с България, но при условие Косовският (Скопският) вилает да бъде предоставен за нейна сфера на влияние. На тази основа обаче не беше възможно каквото и да е разбирателство с България. Все пак в 1904 г. бяха сключени „Съюзен договор" между България и Сърбия и „Дружествен договор", който трябваше да постави основите на митнически съюз между двете страни. Сключването на тези договори беше придружено с взаимни уверения за трайна дружба между „сродните братски славянски народи". През 1905 г. бе сключен търговски договор (митнически съюз).[2] Договорите и тържествените приятелски изявления не доведоха до някакви реални резултати и не подобриха положението в Македония. Сръбската въоръжена пропаганда упорито работеше за завоюване на терен за сръбството. В същото време сръбските държавници отчасти и по внушение на Русия не преставаха да говорят за сближение с България.[3] Тази политика спрямо България определяше отношенията на Сърбия към Турция.

Сърбия за разлика от Гърция не предлагаше на султана съюз и военна помощ срещу България, но въпреки това политиката й към Турция беше напълно коректна и приятелска. Сърбия не създаваше главоболия и мъчнотии на Абдул-Хамид във връзка с тежкото положение на тероризираното от мюсюлманско-албански банди сръбско население в Стара Сърбия и не издигаше искания за автономия.

Турското правителство ценеше поведението на сръбското правителство и поддържаше добри приятелски отношения със Сърбия. Като толерираше сръбската „културна" и въоръжена пропаганда — основната причина за обтегнатите отношения между България и Сърбия, то подкопаваше устоите на едно евентуално разбирателство между двете славянски страни. В същото време Илдъзът полагаше усилия да обвърже Сърбия с известни ангажименти. Мюнир паша, турски посланик в Париж и довереник на Абдул-Хамид, посети на три пъти Белград с цел да подготви почвата за едно съглашение със Сърбия.

[1] Както донася Андрей Тошев, български дипломатически представител в Атина, в доклада си до Фердинанд от 2. II. 1907 г., гръцки меродавни лица често са подхвърляли пред него мисли като: „Нужно е да се разберем" и „трябва да се разберем", без да уточнят как би могло да стане това. Според Тошев в съзнанието на гръцките националистически среди дълбоко е залегнало убеждението, че Македония е гръцка земя, временно отделена от кралството (ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1018, л. 56—57).

[2] Текстът на договорите е даден от Андрей Тошев, Балканските войни, т. I, С., 1929, с. 155—158.

[3] Ан. Тошев, пос. съч., с. 177 и 182.

Въпреки че Илдъзът се помъчи да внуши, че България се готви за война и против Сърбия,[1] при тези посещения (декември 1906, март 1907 и юли 1908), изглежда не се е отишло по-далеч от взаимни уверения в искрено приятелство.

Сърбия съумя добре да използува приятелските си връзки с Турция за постигане на своите цели в Македония. Сръбското правителство повдигна въпрос за заместването на патриаршески гръцки владици със сърби. На 12 май 1907 г. Илдъзът съобщи в Белград, че въпросът за заместването на дебърския митрополит със сърбин щял да бъде разгледан с пълно доброжелателство.[2] Сръбският пълномощен министър в Цариград предаде на великия везир желанието на сръбския крал да се настани сърбин в дебърската патриаршеска митрополия и му съобщи, че кралят имал намерение да посети Цариград, за да благодари на султана и да преговаря за съглашение, основата на което бил поставил Мюнир паша.[3] До договорно съглашение работата не стигна, но взаимното кокетиране между Сърбия и Турция продължи до Младотурската революция. Със съдействието на турското правителство сърбин зае мястото на викар на велешко-дебърската епархия. За особеното благосклонно отношение на Турция към акциите на сръбските чети говори следният факт. В началото на декември 1907 г. при Зибевче (на сръбско-турската граница) сръбски чети избиват 14 българи.[4] Вместо да предприеме мерки за преследване на четите, Илдъзът напомня с телеграма до Белград от 8. XII, че въпреки най-приятелските чувства към крал Петър Турция ще бъде затруднена, ако сръбската акция обърне вниманието на великите сили.[5]

Турските държавници разбираха добре, че гърци и сърби чрез пропагандите имаха за цел да откъснат един ден по-големи или по-малки части от Македония. Но те знаеха също така добре, че нито Гърция, нито Сърбия биха се решили сами да воюват с Турция. За тях опасна беше България, понеже българският елемент в Европейска Турция беше създал широко революционно движение, а българските правителства, издигайки искането за приложението на чл. 23 от Берлинския договор, мъчно прикриваха своите аспирации над Македония и Одринско. Затова Турция не само отвори благосклонно вратите на пропагандите, но полагаше особени усилия да поддържа приятелски отношения с Гърция, Сърбия и Румъния, за да изолира България и да не допусне каквото и да е разбирателство между балканските страни. Тази политика даде положителни за Турция резултати. Гръцките и сръбските правителства фактически действуваха като съюзници на Абдул-Хамид в опитите му да смаже революционното движение и да омаломощи българския елемент в Европейска Турция.

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1184, л. 177—178; а. е. 1185, л. 111.
[2] Пак там, а. е. 1185, л. 145.
[3] Пак там, л. 169—170.
[4] Пак там, а. е 1187, л. 162.
[5] Пак там, а. е. 1187, л. 170.

* * *

Отношенията между Турция и България от 1895 г. насам бяха в състояние на постоянна обтегнатост, а понякога се изостряха до крайна степен. След солунските атентати и особено по време на Илинденско-Преображенското въстание (в очите на турците дело на български внушения и подстрекателства) противобългарските настроения в Турция стигнаха до връхната си точка. Неподготвена за война и не разчитайки на помощ отвън, България се видя принудена да потърси начин за изглаждане на крайно влошените отношения с Турция. За да избегне вмешателството на силите, Абдул-Хамид беше готов да направи известни отстъпки.

По изричното желание на Фердинанд Григор Начович, убеден привърженик на идеята за добросъседски отношения с Турция, замина да води преговори в Цариград при условие, че българското правителство на Рачо Петров не ще толерира македонските комитети.[1] Извън искането да бъдат амнистирани всички арестувани във връзка с въстанието, да бъдат върнати в родните си селища намерилите убежище в България бежанци от Македония и Одринско Начович предложи един проект за доста широко самоуправление на общините в Македония. Турското правителство, изглежда, е поискало да влезе в разбирателство и с революционните комитети, за да получи гаранция, че революционната организация ще прекрати своята революционно-четническа дейност. Задграничното представителство на ВМОРО представи чрез свой посредник на Мемдух паша, министър на вътрешните работи, един още по-радикален проект за широко самоуправление на общините и низовите административни единици (мюдюрлуци).[2] Тези проекти за самоуправление не се осъществиха, но съглашение между Турция и България все пак беше подписано на 26 март 1904 г.

Турция се задължаваше да даде широка амнистия на политзатворниците, да позволи на бежанците да се завърнат по родните си места и да отпусне средства за възстановяването на разрушените и опожарените къщи и стопанства. Българското правителство се задължаваше да не допуска да се организират и изпращат чети, да се пренасят оръжие и взривни материали в територията на Турция. Сключеното съглашение беше успех за България и особено за българското население в Македония и Одринско.[3] То се оказа обаче нетрайно. Двете страни се отнасяха една към друга с крайно недоверие; не се мина много време и те почнаха взаимно да се обвиняват в неспазване на поетите задължения.[4]

---

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 531, л. 9—13 — писмо на Начович до Фердинанд от 23 август 1903 г. и писмо на Фердинанд до Начович; НБКМ, ист. арх., ф. 14 (Гр. Начович), а. е. 124, л. 13 — писмо на Начович до Антон Драндар от 27. II. 1908 г.

[2] Пак там, а. е. 677, л. 20—29.

[3] Хр. Силянов, пос. съч., с. 99—104.

[4] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 574, л. 1—6.

След турско-българското съглашение именно генералният инспектор Хилми паша, провеждайки политиката на Абдул-Хамид, си постави за цел да смаже и омаломощи българския елемент в Македония със съдействието на гръцката и сръбската пропаганда. От 1905 г. нататък отношенията между България и Турция ставаха все по-обтегнати. Всред илдъзките среди беше залегнало убеждението, че България се готви да нападне Турция.

В преписката на Илдъза със своите дипломатически представители в Атина и Белград не става даже и дума Гърция или Сърбия да имат някакво намерение да готвят война срещу Турция, макар и да се отбелязва навлизането на гръцки и сръбски чети в Македония. Преписката на Илдъза с турския комисар в София и с другите турски агенти в България има съвсем друг характер. Ако съдим по нея, а не можем да не я вземем под внимание, „българската опасност" е същински кошмар за илдъзката клика. Турските дипломатически представители и турските шпиони в България следят зорко за формирането на чети, за доставката на оръжие за българската армия, за движението на войскови части, за групиране на предполагаеми четници в даден район и заливат Илдъза с поток от тревожни съобщения.

Българският дипломатически представител в Цариград Григор Начович в донесението си до м-р-председателя Рачо Петров от 12/25 януари 1906 г. съобщава, че от София идват алармистични съобщения за организиране на чети и за подготовка на война против Турция. „Тези слухове — пише Начович — са зло, ако не смятаме да воюваме; зло, ако сме решили да нападнем, тъй като я предупреждаваме."[1] Илдъзът получава сведения както от своите официални представители, така и чрез илдъзките шпиони. През април и май 1906 г. Илдъзът уведомява турския представител в София, че арменец улеснява приготвянето на бомби, предназначени за атентати в Турция, и че шест души арменци-анархисти фабрикуват бомби в България.[2] През цялата 1906 г. следват едно след друго съобщения за подготовка и въоръжаване на чети в България, предназначени да минат в Турция. В една телеграма от Илдъза до Хилми паша се съобщава, че български чети, облечени в албански дрехи, са почнали да преминават демаркационната линия.[3] От София съобщават в Илдъза, че манлихерови пушки, купени от комитетите, са раздадени на готовите да минат в Турция чети.[4] В редица други съобщения от София и от Илдъза става дума за подготовка, концентрация и преминаване на чети от България в Турция.[5]

Турските агенти с особено внимание следят въоръжаването на България. На 2 август 1906 г. от София съобщават, че България ще получи оръдия по море. На следния ден Илдъзът нарежда да се узнае

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 853, л. 85.
[2] Пак там, а. е. 802, л. 25, 227—228.
[3] Пак там, л. 114.
[4] Пак там, л. 149.
[5] Пак там, а. е. 941, л. 4—14, 40—41, 59, 70, 114—115, 124.

с кой параход ще се пренасят оръдията, за да бъдат конфискувани при преминаването на парахода през Дарданелите.[1] Малко по-късно Илдъзът, като уведомява турския представител във Виена, че България е изпратила мисия да закупува оръжие в Австрия, настоява австрийските фирми да не продават оръжие на България при условие Турция да закупи оръжие на същата стойност от Австрия.[2] На 16 септември 1906 г. от София съобщават на Илдъза, че военният министър е изпратил осем оръдия да засилят фортовете около Бургас.[3] Когато в Илдъза се получава някакво известие, че на България ще бъдат доставени поръчаните във Франция оръдия и муниции до пролетта на 1907 г., султанът се обръща към германското правителство с молба Круп да достави поръчаните от Турция оръдия преди този срок.[4] На 8 ноември 1906 г. от Париж съобщават на Илдъза, че България е поръчала три торпильора и 600 торпили.[5]

Турските агенти в България редовно донасят за мобилизирани и отправени към границата части „за маневри", за засилване на войсковите части на турската граница, за свикване на резервисти, за укрепване на българската граница към Харманли и Търново-Сеймен, за придвижване на артилерийски батальони от София към Пловдив.[6] Първият секретар на султана Таксим паша, като съобщава на великия везир Ферид паша, че според турския агент в Пловдив в България са свикани 120 хиляди резервисти, 15 хиляди от които съсредоточени в Дупница, нарежда да се ускори свикването и на турските резервисти.[7]

Сведенията, които турските агенти изпращат в Цариград, не винаги са достоверни и в най-добрия случай са пресилени. Но те тревожат сериозно Абдул-Хамид и неговата клика. След всяко съобщение за военни приготовления в България султанът нарежда да се вземат мерки против възможно нападение и внезапно нахлуване на българите в Турция, да се засили охраната на границата.[8] На 21 септември 1906 г. от Илдъза съобщават на Хилми паша, че поради опасността България да нападне по направление на Одрин се решило да се мобилизират четири дивизии и да се разместят срещу полето на българската агресия.[9]

Във връзка с получаването от България на тайни алармистични сведения в илдъзките среди почва да се затвърдява убеждението, че войната с България е неизбежна и че през идещата пролет Турция ще бъде нападната от българите.[10] В Илдъза дават ухо дори и на

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 941, л. 34 и 35.
[2] Пак там, л. 97—98.
[3] Пак там, л. 124.
[4] Пак там, а. е. 941, л. 195—196.
[5] Пак там, л. 341.
[6] Пак там, а. е. 802, л. 73; а. е. 941, л. 40—41, 106, 118, 119.
[7] Пак там, а. е. 941, л. 154—156.
[8] Пак там, а. е. 802, л. 74; а. е. 941, л. 75, 78—79, 114—115, 161.
[9] Пак там, а. е. 941, л. 143—144.
[10] Пак там, а. е. 941, л. 107, 135—136, 137, 161,196—197.

явно невероятни слухове. Така например на 18 май 1906 г. турският комисар в София съобщава, че се водели преговори между Фердинанд и персийския пълномощен министър в Букурещ за съюз между България и Персия, насочен против Турция.[1] Подобни сведения, изглежда, са били получени в Цариград и по друг път. На 17 април 1906 г. дипломатическият агент Григор Начович съобщава на Рачо Петров, че слухът за сключен съюз между Персия и България силно разтревожил Илдъза.[2] От този род е известието на Ибрахим паша, командир на дивизия в Сяр, според което руският цивилен агент подбуждал българите да нахлуят в Турция,[3] а също и слухът за пристигането на много руски емисари и доброволци в България.[4]

Страховете от българско нападение съзнателно се подклаждали от заинтересувани среди. На 19 септември 1906 г. великият везир предава на Таксим паша донесението на турския шарже д'афер в София за разговорите му както с руския консул в София, така и с друг един консул. Руският консул изтъкнал, че военните маневри са нещо обикновено и не вижда някаква опасност от война. Другият консул, „приятел на Турция", обаче, като споменал, че в момента България не притежава напълно поръчаните в Европа материали и муниции, добавил, че според неговите сведения войната между Турция и нейния васал е неизбежна, и то в идващите няколко месеца.[5] За нас е интересно да видим как Илдъзът реагира на това немного сериозно съобщение. Както съобщава на 20 септември Таксим паша на Ферид паша, Абдул-Хамид е приел известието на турския шарже д'афер за чиста монета. Абдул-Хамид направо счита, че Русия играе подозрителна роля, че приказките на руския консул имат за цел да заблудят Турция относно намеренията на България и че доверителните известия на другия консул трябва да се вземат под внимание. Всички сведения, заключава султанът, говорят, че България, окуражавана от интригите на Русия, се готви да нападне Турция.[6] В същия ден Илдъзът нарежда турското посолство във Виена да съобщи на австрийския външен министър, че българският кабинет е решил да извърши в най-къс срок приготовленията за война и подбуждан от велика сила, да нападне на Турция.[7]

Във Виена, изглежда, е станало известно и решението на Илдъза за мобилизирането и разместването на четири дивизии срещу българската граница. На 22 септември 1906 г. турското посолство във Виена уведомява Илдъза, че австрийското правителство смята постъпката (мобилизирането на дивизии) на Турция опасна, и прави внушения

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 802, л. 169—170.
[2] Пак там, а. е. 863, л. 17.
[3] Пак там, а. е. 941, л. 157—158, 171.
[4] Пак там, а. е. 941, л. 164.
[5] Пак там, а. е. 941, л. 135—136.
[6] Пак там, а. е. 941, л. 137.
[7] Пак там, л. 140.

турското правителство вместо да очаква нападение, да изпълни дълга си — да умиротвори страната.[1] И в Берлин, както съобщава тамошното турско посолство, не смятат, че в България мислят да обявят война на Турция. Тези уверения не успокояват Абдул-Хамид. В отговор на съобщението от Берлин Илдъзът изтъква, че България се подготвя военно, но нито против Румъния, нито против Сърбия, а против Турция.[2]

Че мнителният Абдул-Хамид очаква нападение от страна на България, проличава и от сондажите, които прави още през септември 1906 г. в Атина, Букурещ и Белград относно поведението на правителствата им при един конфликт между Турция и България. От Атина отговарят, че Гърция е готова да подпомогне Турция против България; от Букурещ заявяват, че Румъния не ще остане безучастна, ако България има успех в една война с Турция; от Белград отговарят, че Сърбия не ще предприеме нищо против интересите на Турция.[3] Въпреки лоялния отговор на Белград Илдъзът запитва Виена какво поведение ще държи Австрия в случай, че Сърбия при един турско-български конфликт предприеме враждебна акция спрямо Турция. Австрия отговаря, че ще упражни натиск и ще подпомогне Турция, за да предотврати една евентуална сръбска акция против Турция.[4] Абдул-Хамид приема отговора на Виена с особено задоволство, тъй като той счита за неизбежен един конфликт с България през пролетта на идващата година.[5]

Уверенията, които се получиха от Виена, Берлин и другаде, не успокоиха Илдъза. Наново се подхваща версията, че Фердинанд и княжеството са решили да не се спират и пред една война в защита на българската кауза в Македония.[6] В преписката между първия секретар на султана Таксим паша и великия везир Ферид паша наново се изтъква, че политиката на България към Турция е нелоялна, че един въоръжен конфликт с княжеството за идващата пролет остава по-неизбежен от когато и да било.[7]

Същите алармистични, тревожни за Абдул-Хамид сведения съдържа преписката между турските агенти в София и Илдъза или между първия секретар на султана и великия везир през първите месеци на 1907 г. На 24 декември 1906 г. Таксим паша съобщава на Ферид паша, че според тайни сведения България се готви за война през март 1907 г.; на 26 януари 1907 г. от София съобщават на Илдъза, че България е получила от Крьозо 40 батареи и скоро ще получи още 14; на 3 февруари 1907 г. от София съобщават, че в Пловдив са изпратени нови 8 батареи с по 4 оръдия и там има вече 36 батареи, че активното

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 941, л. 146.
[2] Пак там, л. 195—197.
[3] Пак там, а. е. 941, л. 184—185, 162—163, 168—169.
[4] Пак там, л. 107, 121, 180.
[5] Пак там, л. 107.
[6] Пак там, л. 208, 327.
[7] Пак там, л. 334—335.

приготовление за война тайно се извършва в цялото княжество; на 21 февруари съобщават в Илдъза, че 2000 войници, преоблечени в комитетски дрехи, отиват да засилят четите.[1] Пак на 21 февруари от София съобщават на Илдъза, че военният министър в речта си по бюджета, като поискал увеличение на военния бюджет, бил заявил, че България за 3—5 дни ще може да мобилизира 550 хиляди и ще може да воюва без помощта на други страни; на 23 февруари пак от София съобщават, че Народното събрание в тайно заседание било гласувало още 35 милиона лева за Министерството на войната.[2]

Преписката между Таксим паша и Ферид паша показва, че сведенията на турския представител и на турските агенти в България тревожат сериозно турското правителство и засилват все повече недоверието към княжеството. На 21 февруари 1907 г. Таксим паша, като изтъква, че България се готви сериозно за война и че каквито и реформи да прокара Турция България няма да остане доволна, нарежда великият везир Ферид паша да поиска интервенцията на силите, за да застави България да респектира мира на Балканите.[3]

В същото време Илдъзът преписва редица мерки против възможно нападение откъм България; на 1 март Таксим паша съобщава на Ферид паша, че висшата военна комисия е дала рапорт, с който препоръчва да се завърши строежът на стратегическите пътища; да се подобрят пристанищните съоръжения в Бандерма и Родосто, за да може по-бързо да се прехвърлят войски от Анадола в Тракия, да се организират резервистите и да се закупят коне в Австро-Унгария и Русия.[4] На 4 март 1907 г. Таксим паша предава решението на военната комисия да се пристъпи към подготовката за мобилизирането на 212 батальона против България.[5] Следват нови нареждания на Илдъза: за подготовка на мобилизация; флотата да бъде готова в случай на компликации с България; да се минира Босфорът в случай, че избухне война с България; да се складират въглища за флотата в Мидия; да се иска заем от Франция за провеждане на мобилизацията.[6]

На 24 април Таксим паша предава на великия везир: „Узнаваме от сигурен източник, че българският министър на войната е наредил резервистите да бъдат готови при първа заповед да се присъединят към частите си. Тъй като въпреки заповедта на султана подготовката за мобилизацията на 212-те батальона не е напреднала, да се имат пред вид взетите в княжеството мерки и да се побърза с предприетите приготовления.“[7] На 6 май 1907 г. Илдъзът нарежда резервистите от батальоните, определени да бъдат изпратени на българската граница,

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1184, л. 6—7; л. 60; л. 83; л. 105.
[2] Пак там, л. 146; л. 149.
[3] Пак там, л. 142.
[4] Пак там, а. е. 1184, л. 150—160.
[5] Пак там, л. 165.
[6] Пак там, а. е. 1185, л. 2, 7, 18, 19, 103, 104.
[7] Пак там, л. 96—97.

веднага да получат съобщения, та при първия сигнал да се явят в частите си.[1] През целия месец май следват едно след друго съобщения от България за „усилена подготовка" на война срещу Турция.[2] На 6 юни 1907 г. Таксим паша уведомява великия везир, че според висшата военна комисия враждебните действия от страна на България могат да почнат всеки момент, и нарежда да се прехвърлят 16 батальона от Анадола към III корпус в Македония.[3]

Пролетта на 1907 г. мина, без да избухне война. Опасенията и тревогите на Илдъза обаче не изчезнаха. През месеците юни, юли, август турските агенти и шпиони в България наново алармират Илдъза със съобщения за някакви трескави военни приготовления, за усилена подготовка на мобилизация, за доставка на десетки батареи оръдия от Крьозо, за решението на българското правителство да свика 60 хиляди резервисти, за придвижване на оръдия и войскови части към турската граница, за демонтирани торпилъори, които да бъдат пренесени с параходи от Франция в България.[4]

Илдъзката преписка отразява още както дълбокото недоверие и омраза на Абдул-Хамид и на турската властвуваща върхушка към Русия, така и вкоренения страх от русите. По повод на посещението на великия княз Владимир през есента на 1907 г. турският комисар в София бърза да съобщи, че в България се демонстрира руско-българско приятелство, а Илдъзът узнава от „частен източник", че великият княз уж бил уверил княз Фердинанд, че в случай на война с Турция Русия щяла да изпрати войски на кавказката граница. Най-сетне по сведения, получени от „таен източник", Илдъзът научава, че в България били пристигнали 800 души дегизирани руски войници, прехвърлени в Рилския манастир и там въоръжени.[5] А всеизвестно е, че точно по това време Русия, разстроена от революцията (1905—1907 г.), гледа да избегне всякакъв конфликт на Балканите и в такъв смисъл дава съвети на българското правителство.

* * *

Алармистичните сведения за войнствените намерения на България спрямо Турция — не винаги достоверни, обикновено преувеличени, а понякога фантастични — рисуват вярно царуващата в Илдъза атмосфера на страх от българско нападение, на дълбоко недоверие към политиката на васалното княжество, на неприязън и омраза към българския народ. В същност те дават картината на крайно натегнати, леко завоалирани враждебни отношения между двете съседни страни.

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1158, л. 129.
[2] Пак там, л. 134, 136, 150, 172.
[3] Пак там, а. е. 1186, л. 22.
[4] Пак там, а. е. 1186, л. 78, 84—85, 86, 194, 209; а. е. 461, л. 1; а. е. 466, л. 2; а. е. 471, л. 2; а. е. 483, л. 3.
[5] Пак там, а. е. 477, л. 1—2; а. е. 480, л. 1; а. е. 479, л. 2 — телеграми на Таксим паша до Ферид паша от 19, 22 и 24 септември 1907 г.

Основателни ли бяха недоверието и опасенията на Турция? Обективно погледнато, в голяма степен бяха основателни. Основните и крайни цели на българската външна политика се покриваха с осъществяването на т. нар. „национални идеали". Осъществяването на тези идеали обаче означаваше откъсването на Македония и Одринско от Турция и присъединяването им към България. Българските правителства не издигаха наистина лозунг за анексията на тези области към България, но настойчиво искаха да се приложи чл. 23 от Берлинския договор, а това в Турция и не само в Турция се схващаше като етап към пълната анексия.

Всред дворцовите и правителствените кръгове въпросът за война с Турция винаги е бил, така да се каже, на дневен ред. Макар Фердинанд, да не е давал, доколкото ми е известно, нареждания си във формата на писмен документ, все пак не е можал съвсем да скрие своите съкровени намерения. Че той живее с мисълта да тласне страната във война, свидетелствуват самите документи. Завеждащият Българското търговско агентство в Серес Кожухаров в писмо до Добрович от 26 август 1906 г. предава разговора си с полковник Верон, началник на френската мисия по реорганизирането на турската жандармерия. По повод на слухове за предстояща мобилизация в Турция Верон се изказва крайно неласкаво за боеспособността на турската армия. Както предава Кожухаров, Верон бил на мнение, че България може да разгроми Турция, ако със 150-хилядна армия нападне по направление Одрин — Цариград, като 100 хиляди войници насочи направо към Цариград, а с петдесет хиляди обезвреди Одрин, без да го щурмува. В същото време да изпрати петдесет хиляди в Македония, които да дадат импулс на едно предварително подготвено широко и буйно въстание. Този в основата си авантюристичен план така допада на Фердинанд, че му дава повод да отрази писмено интимната си мисъл и намерение. На полето на това писмо-доклад Фердинанд собственоръчно пише: „Il faut faire lire cela de suite à général Sawow. C'est ma vieille théorie! Tous nos vrais amis ont parlé dans ce sens là."[1] Цялата фраза Фердинанд е подчертал със син молив, а „ma" и „се" — с червен. Да се нападне внезапно на Турция — това е старата теория на Фердинанд, която вероятно той е споделял с главнокомандуващия ген. Савов и със своя най-тесен антураж.

Фердинанд отдалеч почва и дипломатическа подготовка за една евентуална война. През февруари 1908 г. Н. Генадиев, шеф на стамболовистите и бивш министър, посещава без съмнение по нареждане на Фердинанд Париж и Петербург и извършва един вид негласна анкета, за да види как биха реагирали силите на войнствените мерки, взети от българското правителство. Пишон, френският министър на външните работи, от когото черпим тези сведения, е просто фрапиран от спокойствието, с което „пратеникът на българското правителство" (Пишон

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 860, л. 65—66.

не споменава името на Генадиев) говори с него за възможна война на Балканите и за последиците, които би имала тя за неговата страна. Както отбелязва Пишон, бившият български министър разглеждал войната — щастлива или злополучна — като полезна за България.[1] По всичко изглежда, сондажите на Генадиев не са намерили благоприятен отзвук.

След два-три месеца Фердинанд подновява почнатите чрез Генадиев сондажи. Фердинанд поканва френския дипломатически представител в София Морис Палеолог на интимен обяд, последван от дълъг „интимен" разговор. Фердинанд, както донася Палеолог в рапорта си от 11 май 1908 г. до Пишон, се представя в положението на човек, който, изпаднал в безпътица, иска съвет по кой път да тръгне и излага „откровено" „своите безпокойства, своя смут и своите затруднения", които му пречат да вземе определена позиция по „балканския" въпрос. Мислите на Фердинанд, изложени пред Палеолог и резюмирани накратко, се свеждат до следното:

1. Австрия е на път да се настани в Македония.

2. Русия, разстроена вътрешно, не е в състояние да окаже помощ на славянството.

3. Българите почват да разбират, че Македония, която за тях е свързана с толкова надежди и толкова жертви, може да им се изплъзне от ръцете. Разочаровани в своя национален блян, те не ще простят това на своя владетел.

4. България не може да понесе повече от една, та най-много две години смазващия товар на военните разходи.

5. Всяко намаление на военните ефективи, всеки намек за разоръжаване ще предизвика в страната и още повече в армията едно такова недоволство, което тутакси ще се разрази в революция.

Тези съображения и размисли — пише Палеолог — карат принц Фердинанд да заключи, че ако не обяви война сега, скоро ще бъде детрониран, ако не и убит. „Вие знаете — казва Фердинанд на Палеолог, — аз се страхувам от войната. Аз ви се кълна, че съм решен да я избягна. Но аз не намирам какво да кажа на тия около мене, които ме тласкат да я започна. И аз се питам дали поради моето бездействие няма да погубя моята страна и себе си. Какво мислите вие? Отговорете ми така открито, както аз ви говоря!"[2]

В отговор на Фердинандовата патетична тирада Палеолог изтъква, че България не ще може военно и дипломатически да издържи една война с Турция, ако някоя от силите не ѝ дойде на помощ. Фердинанд, като се съгласява с това, пита: „Но тогава какво да правим? Да оставим ли Австрия спокойно да следва своето проникване към Солун, т. е. да се затвори завинаги Македония за българите? Палеолог изтъква, че австрийската опасност за Македония е още далеч,

[1] Documents diplomatiques français (Doc. Dipl.), 2e Série (1901—1911), t. XI, № 421 (нота на Пишон от 5 август 1908 г. и заб. 1 на с. 730).

[2] Doc. dipl., 2e s., v. 11, № 354.

че реформите в Македония могат да доведат до нещо, подобно на автономия. Фердинанд не вярва в това. Той смята, че само една военна демонстрация от страна на България може да накара Европа да действува решително. „Но аз — казва той — не се решавам на това. Аз познавам моите българи. В деня, в който ги мобилизирам, не ще мога вече да ги удържа. Те ще ми се изплъзнат. Това ще бъде война, велика национална война заедно с всички мрачни последици, които предвиждам." В заключение Фердинанд казва: „Не виждам никакъв изход и все пак трябва да намеря някакъв."[1]

Фердинанд тук се проявява като префинен лицемер и комедиант. По всичко изглежда той отлично е изиграл ролята на загрижен за съдбата на страната си монарх, роля на миролюбив владетел, който просто не знае как да задържи, как да обуздае един жадуващ за война народ. Пелеолог донася на Пишон, че Фердинанд не се е преструвал. В същност Фердинанд иска да види как би погледнала Франция при един конфликт с Турция и да разбере дали не би можал да разчита евентуално на нейната дипломатическа подкрепа. Не случайно той така подчертано изтъква австро-германското проникване на Балканите, опасно не само за балканските народи, но и за Антантата. Разгледаният документ ясно показва, че шовинистичната войнолюбива българска буржоазия, чийто изразител в случая се явява Фердинанд, непрестанно мисли и се готви за война с Турция. Дори един умен и трезвен дипломат като Андрей Тошев в доклада си до Фердинанд от 12 март 1907 г. препоръчва в случай, че реформената акция в Македония не даде задоволителни за България резултати, да се потърси „цяр на злото в собствените си сили", „да се обсъди въпросът за една война" и да се види „дали няма да е по-добре да се предприеме тя сега, отколкото по-късно, когато и враговете ни, както изтъква той, ще бъдат въоръжени не по-зле от нас"[2].

Горните документи не са били, разбира се, известни на турците. От друга страна, не беше тайна за политическите наблюдатели, че България трескаво се въоръжава и се готви за война. Андрей Тошев, доверен човек на двореца, в споменатия доклад до Фердинанд отбелязва, че усиленото въоръжаване на България, особено с последния военен кредит, вселява страшна тревога в Цариград.[3] Не беше тайна упоритият стремеж на българските правителства да поставят под свой контрол македоно-одринското революционно движение и да го използуват за своите политически цели. В България и в Турция всички знаеха, че върховизмът е дело на двореца и българските правителства. В 1895 г. в Македония нахлуха въоръжени в България и командувани от български офицери чети. В 1902 г. върховисткият комитет на генерал Цончев инсценира провокационното Горноджумайско въстание.

[1] Doc. dipl., 2e s., v. 11, № 354.
[2] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1018, л. 30.
[3] Пак там, л. 12.

Турците вярваха, че България има пръст и в Солунските атентати, и в Илинденското въстание.

Стамболовисткият кабинет на Рачо Петров, макар че през март 1904 г. подписа съглашение с Турция, продължаваше да покровителствува провърховистките елементи, чиито действия по отношение на Турция бяха открито провокационни. Когато след 1905 г. ВМОРО се разцепи, българската буржоазия и българските правителства взеха страната на преминалата на върховистки позиции десница. Докато левицата работеше за създаване на революционна организация на широка демократична основа и свиваше дейността на четите, покровителствуваната и поддържаната от правителството десница залагаше именно на четническата дейност и на провокационните атентати. Провърховистката десница и българското правителство като че ли изхождаха от максимата „колкото по-зле, толкоз по-добре", т. е. колкото по се влошава положението в Македония, толкоз по-бързо ще назреят условията за една война против Турция.

Като прибавим към всичко това и шумната антитурска кампания на българската шовинистична преса и на разните провърховистки комитети и организации, става ясно, че Турция имаше основание да се страхува от България.

За нелоялната и предизвикателна политика на България спрямо Турция ни свидетелствуват и екзарх Йосиф I, и българският дипломатически представител в Цариград Григор Начович — личности, основно запознати както с положението в Македония и Одринско, така и с политиката на българските правителства. В своите изложения до Фердинанд и правителството, като осъжда вредната за делото дейност на комитетите, екзарх Йосиф косвено осъжда и нелоялната, в основата си провокационна политика на българското правителство спрямо Турция. Екзарх Йосиф с цифрови данни доказва как в резултат на тази политика българският елемент в Македония и Одринско от година на година се стопява под обединения гнет на турските власти и на въоръжените пропаганди на гърци и сърби.[1]

Григор Начович, изпратен като български представител в Цариград да поддържа добросъседски отношения, най-добре познава фалшивата провокаторска политика на българското правителство. В писма до Добрович от 10 юли и от 14 септември 1905 г. — писмата до Добрович в същност са писма до Фердинанд — Начович пише, че е безпредметно да стои в Цариград, щом Петров му връзва ръцете. Начович обвинява Рачо Петров, че е оставил Министерството на външните работи в ръцете на „македонски шефове" като Тома Карайовов и „неопитни и зле настроени деца", които съзнателно поддържат едно трескаво състояние между Цариград и София, които търсят да предизвикат конфликт с Турция и които се боят да не би отношенията между двете страни да се подобрят. Начович подобно на екзарх Йосиф

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 106, л. 11, 81—82, 91—93.

смята, че тази политика на правителството е главната причина за жестокото преследване на българите в Турция.[1]

Същите обвинения Начович хвърля върху кабинета в записката си, поискана от Антон Драндар, дворцов историограф. Драндар пита защо Начович в 1906 г. е напуснал поста си в Цариград. В записката си Начович пише, че е приел поста, след като му било обещано, че ще бъде прекратена шумната революционна агитация против Турция, че няма да бъдат пращани чети и т. н. Но, както пише Начович, след сключването на съглашението от 1904 г. наново „се подкачи и старата вакханалия на шумни антитурски улични агитации, на организуване и изпращане на чети в злочестите български области отвъд границата... Може ли — казва Начович — човек да бъде в добри отношения със съседа на дома си, ако хвърля постоянно в двора му камъни, нечистотии и ако се стреми да подпали жилището му.“[2]

В редица други документи Начович рисува ръководителите на правителството като престъпни и невменяеми хора.[3] Особено остро Начович напада кабинета Р. Петров в писмото си до Фердинанд от 9 август 1906 г. Той говори за безобразията, извършени по време на антигръцкото движение, за безобразията на поддържаната от Петров македонска организация. Той нарича македонствуващия дипломат Тома Карайовов дясна ръка на Петров или по-скоро негов господар. „Петров е зло не само за Македония, но и за България, която той предаде на комитетите, съставени от хора без вяра и закон. Никой не смее открито да пише, тъй като това става достояние на комитетите, които имат седалището си в министерството на Петров.“[4] Той добре разбира, че тази политика се провежда със знанието и благословията на Фердинанд. Това личи ясно в писмото му до П. Ив.[5]

Андрей Тошев в доклада си до Фердинанд от 20. XII. 1906 г. предава изказването на бившия битолски валия Хазим бей. Като изтъкнал, че политиката между България и Турция в основата си остава все тъй неопределена, фалшива и подозрителна, Хазим бей се изказал, че съществуващата отколе неприязън ще се изостри още повече, докато се изрази в кървав конфликт. „Преди всичко — казал Хазим бей — никой в нашите (турските) ръководещи кръгове не вярва на България, която право или криво се смята за главния виновник на днешното унизително състояние, в което е изпаднала империята.“ Хазим бей виждал злото в Абдулхамидовия режим. Сам Андрей Тошев е на мнение, че Турция няма да обяви война на България, а ще воюва срещу българското население на Македония и Одринско.[6]

[1] НБКМ, ф. 14 (арх. Гр. Начович), а. е. 121, л. 67, 69—71.
[2] НБКМ, ф. 14, а. е. 124, л. 12—17.
[3] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 853, л. 71—74.
[4] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 853, л. 75—76.
[5] АБАН, ф. 14 (Гр. Начович), а. е. 139, л. 1—2.
[6] Пак там, а. е. 1018, л. 1—4.

На същото мнение е и руският посланик в Цариград Зиновиев. По повод на достигналите в Цариград алармистични съобщения от София, че България се готви да нападне Турция, Зиновиев, както Начович съобщава на 12/25 януари 1906 г., бил заявил: „Турците никога няма да ви провокират или нападнат, но ще си отмъщават на българското население в Турция за страха, който им причинява княжеството."[1]

Правителството на Абдул-Хамид не смяташе наистина да обявява война на България. Следвайки директивите на султана, то действително воюваше срещу българите в Македония и Одринско и системно ги унищожаваше или обезличаваше с активната помощ на гръцката и сръбската въоръжена пропаганда. Под масирания гнет на въоръжените пропаганди и на турските власти немалко български екзархийски села минаваха под Патриаршията, т. е. се признаваха за „гърци" или „сърби". Българското население в Турция явно губеше позициите си. Това виждаха и доказваха екзарх Йосиф, Ат. Шопов и др. познавачи на работите в Турция. Това не искаха да видят Фердинанд и управляващата буржоазия в България.

* * *

Към края на 1907 г. положението в Македония, както видяхме, беше непоносимо тежко и продължаваше прогресивно да се влошава без някакъв изглед за подобрение. Тъй като по това време изтичаше мандатът на реформаторите, посланиците на великите сили в Цариград с нота от 14 декември 1907 г. поискаха турското правителство да продължи със седем години пълномощията както на Хилми паша и цивилните агенти, така и на членовете от финансовата комисия и офицерите-реорганизатори на жандармерията.[2] Турското правителство отговори, че е съгласно да приеме всички служители на турска служба, т. е. да ги направи зависими от султана.[3] В същото време опитите на силите да наложат на Турция покрай финансовия и юридически контрол за Македония се разбиваха в упоритата съпротива на Абдул-Хамид. Разчитайки на Германия, султанът не проявяваше намерение да отстъпи от заетата позиция. Когато след дълги умувания проектът за правни реформи беше вече готов и трябваше да се подпише от посланиците на великите сили в Цариград, германският посланик фон Маршал основно разкритикува проекта и заяви, че ще го подпише от солидарност с колегите си, но в качеството си на доайен на дипломатическото тяло няма да го поднесе и защити пред султана.[4]

Недоволен от скрития саботаж на Германия и Австрия при провеждането на проектираните реформи, английският министър на вън-

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 853, л. 86—87.

[2] Doc. dipl., v. 11, № 226, p. 401 — annexe.

[3] Пак там, № 229, p. 405 — annexe. Султанът се съгласи да поднови пълномощията едвам на 13 март 1908 г.

[4] Die grosse Politik der Europäschen Kabinette (Gr. Pol.), B. 23, № 7732; Doc. dipl., v. 11, № 271, 274, 320.

шните работи съобщава на О'Конор, английски посланик в Цариград, че ще иска силите да изработят един ефикасен план за реформи и да принудят Портата да го приеме. На 18 декември 1907 г. Ед. Грей с нота до великите сили предлага да се увеличи численият състав на жандармерията до 12 000 души и да се създаде един подвижен корпус, като се даде екзекутивна власт на чуждите офицери-инструктори.[1] На 25 февруари 1908 г. Ед. Грей в реч пред Камарата на общините излезе с предложение да се назначи един независим от султана християнин-губернатор за Македония. На 3 март 1908 г. английското правителство с нота до великите сили прави следните предложения: да се назначи един губернатор за Македония, християнин или мохамеданин, независим от султана (сниман от служба само със съгласието на силите), плащан от специалния бюджет за Македония; да се поставят на негово разположение жандармерията и европейските офицери; да се увеличи численият състав на жандармерията, като се намали съставът на войсковите части; в замяна на това силите да гарантират интегритета и външната безопасност на Македония в пределите на Османската империя.[2]

Радикалните предложения на Ед. Грей не бяха приети дори и от Русия. Английският посланик в Петербург Николсон още на 4 март 1908 г. съобщава на Ед. Грей, че идеята за генерал-губернатор на Македония не се харесва на Изволски. Руският министър на външните работи пита защо Англия не иска да се използува старата „машинария", като евентуално се разширят пълномощията на Хилми паша.[3] Изволски не иска и да чуе за намаление на турските трупи, за увеличаване на жандармерията, нито пък да се даде екзекутивна власт при преследването на четите — неудобно било руски офицери да преследват своите славянски братя (четите на сърби и българи). В една нота до Ерентал Изволски намира за неприемливи предложенията за генерал-губернатор, за увеличение състава на жандармерията и намаляване числеността на турските войскови части. Изволски смята, че излъчени от селата въоръжени пъдари биха могли да се справят с четите. Ерентал е съгласен в общи линии с проекта на Изволски.[4]

Отрицателното отношение на Германия към предложенията на Ед. Грей ясно проличава в речта на канцлера пред райхстага. Фон Бюло както предават немските вестници, направо заявява, че германското правителство ще се противопостави на опасни експерименти в Македония, ако биха засегнали суверенитета на султана. От нас, казва Бюлов, не може да се очаква никакъв ентусиазъм за предложения, които ние считаме за недействени или дори за опасни.[5] Заслужава да

[1] Die brit. Dok., B. V, № 175, S. 378.
[2] Die brit. Dok., v. V, S. 395; Die Gr. Pol., B. 25, № 8765.
[3] Пак там, v. V, S. 395; № 189 и 193.
[4] Die Gr. Pol., B. 25, № 8767 и 8772 — донесения на германския посланик във Виена до канцлера фон Бюлов.
[5] Berliner Tageblatt от 25. III. 1908 г.; Täglische Rundschau от 25. III. 1908 г.

се отбележи, че идеята за генерал-губернатор на Македония предизвиква остро недоволство и всред правителството на Сърбия. Както донася германският пълномощен министър в Белград в своя рапорт до канцлера, министър-председателят Пашич бил казал, че всички сърби ще се вдигнат на борба против осъществяването ѝ.[1]

Ненамерила подкрепа в никоя от великите сили, Англия се помъчи някак да съгласува своите предложения с тия на Русия. Въпросът за реформите в Македония беше поставен и разгледан на срещите между Николай II и Едуард VII, станали на 9 и 10 юни 1908 г. в Ревел. Там бяха изработени от Ч. Хардинг, заместник на Ед. Грей, и Изволски основните положения на англо-руските предложения, които трябваше да бъдат одобрени от другите велики сили и предявени с колективна нота на султана.

Германия и Австро-Унгария предварително бяха решили да провалят всеки опит да бъдат наложени на Турция действително ефикасни реформи в Македония. Във връзка с разговорите в Ревел Германия недвусмислено заявява, че няма да позволи да се измени статуквото на Балканите или да се накърни по някакъв начин суверенитетът на султана. Още преди да бъде нотифициран официално англо-руският проект, фон Кидерлен, заместникът на германския посланик в Цариград, намери за нужно да изтъкне пред султана, че що се отнася до Македония, Ревел нищо няма да промени. „Англо-руските предложения — каза Кидерлен, — за да бъдат представени на турското правителство като предложения на великите сили, нужно е съгласието на другите сили.“ Не всички сили естествено биха дали съгласието си да се намали авторитетът на султана.[2]

Все във връзка с решенията в Ревел канцлерът княз Бюлов инструктира германския посланик в Русия граф Пурталес да заяви в Петербург, че Германия в съгласие с Австро-Унгария не може да препоръчва на султана каквито и да е нововъведения, които биха били неприложими без един преврат и обща опасност от война.[3] В същото време германският министър на външните работи фон Шьон натовари фон Кедерлен да направи пред разтревожения султан следното изявление: „В подробности ние не познаваме още резултатите от ревелската среща... Каквото и да се решава в Ревел относно Македония, ние в никакъв случай няма да променим в ущърб на Турция досегашното си държане спрямо нея. Ние впрочем не вярваме, че Англия и Русия ще предявят пред концерта на силите предложения, които да са насочени към изменение на статуквото или да бъдат несъвместими със суверенните права на султана.“ След като изказва предположението, че повечето от силите ще последват провежданата от Германия и Австрия приятелска към турците консервативна политика, фон Шьон

[1] Die Gr. Pol., B. 25, № 8764.
[2] Пак там, № 8830.
[3] Пак там, № 8831.

предписва да се изтъкне пред султана: „Германия и Австро-Унгария са така силни, че другите сили мъчно биха се опитали да провеждат политика на сила в противовес на нас и на нашите съюзници."[1]

Твърдо решени да не допускат каквато и да е реформа, която би довела до откъсването на Македония от Турция, дипломатите на Германия и Австро-Унгария гледаха да използуват страха на руското правителство от каквито и да е политически усложнения. В края на крайщата германо-австрийската дипломация постигна целта си. Изволски действително се страхуваше от Германия. Това той не скри от Хардинг.

В отчета за срещата в Ревел Хардинг предава почти дословно думите на Изволски: „Изволски казва, че македонската реформена програма лежи на сърцето му... Той би приел с радост развития първоначално от сър Ед. Грей план, ако би можел да се надява, че ще бъде приет от великите сили и особено от султана. Той знае сигурно, че планът ще срещне противодействието на Австрия и Германия. Той (Изволски) прибавя, че Русия по отношение на Германия винаги се намира в тежко положение поради военното превъзходство на Германия. Затова наложително е Русия в отношенията си към Германия да върви с най-голяма предпазливост и да не дава на Германия повод да смята, че подобряването на отношенията между Русия и Англия води към съответно влошаване на отношенията между Русия и Германия.[2] При това положение Англия трябваше да се откаже от първоначалния си радикален проект и да приеме предложения от Русия, за който Изволски беше добил вече одобрението на Германия и Австро-Унгария.[3]

Вътрешното разстройство и военната неподготвеност на Русия улесняваха германо-австрийския блок да саботира и проваля всеки щогоде ефикасен план за реформи в Македония. Представеният на 9 юли англо-руски проект за одобрение от останалите велики сили беше повече от скромен. Той предвиждаше да се създаде един контингент от подвижни войскови трупи от 10—12 хиляди души, поставен под разпореждането на генералния инспектор Хилми паша. Тези трупи ще се командуват от един турски офицер, избиран от Хилми паша в съгласие с генерала-реорганизатор на жандармерията и назначаван официално от н. в. султана. Ще се изработи от генералния инспектор, генерала-реорганизатор и офицера-командир на подвижната трупа един план за съдействие между създадения контингент и жандармерията. Офицерите европейци ще се информират за всички операции и имат право да придружават колоните.[4]

---

[1] Die Gr. Pol., B. 25, № 8832.

[2] Die Brit. Dok., B. V, № 195, S. 406—407.

[3] Doc. dipl., v. 11, № 385 — донесение на френския шарже д'афер до Пишон за разговора му с Хардинг.

[4] Проектът за колективната нота е даден в Doc. dipl., v. 11, № 402 — annexe, p. 693—694.

Правителствата на Германия и Австро-Унгария приеха по принцип представения проект, като предложиха да се изменят някои положения, които биха могли да поставят под съмнение престижа на султана. Те предлагаха изразът „турски офицер, избиран от Хилми паша и назначаван от султана“ да се замени с израза „представен от Хилми паша...“ Докато дипломатите разискваха дали текстът на колективната нота, която трябваше да се даде на султана, да се изработи от правителствата или от посланиците на великите сили в Цариград, избухна Младотурската революция и реформената акция сама по себе си отпадна.[1]

Даже и да бяха наложени на султана така изработените предложения за реформи, положението в Македония нямаше да се подобри. Реформите пак щяха да бъдат прилагани от дотогавашния „реформатор“ — Абдулхамидовия служител Хилми паша. В разгара на дебатите за реформи — от срещата в Ревел до Младотурската революция — взаимоизтребителните борби и организираният от Абдул-Хамид и Хилми паша кървав терор над българското население в Македония бяха в пълен ход.

Така че съвсем погрешно е разпространеното всред някои среди на българската общественост мнение, че англо-руското съглашение в Ревел би довело до автономията на Македония, ако младотурският преврат не би попречил на това. Трябва да се има още пред вид, че английското правителство вдигаше такъв шум около Македонския въпрос не от любов към македонското население, а главно с цел да спъва настаняването на германския империализъм в Османската империя. Когато стана явно, че младотурският преврат е извършен против Абдул-Хамид и косвено против неговата покровителка — Германия, Англия коренно промени отношението си към Турция и прие със задоволство извършения от младотурците преврат. Ед. Грей не закъсня да заяви пред Камарата на общините, че щом в Турция е създадено конституционно управление — дадени са свобода и равноправие за всички османски граждани, — реформената акция става безпредметна.[2]

Погрешно е също така да се смята, че Младотурската революция е турска маневра, инсценирана да предотврати англо-руския проект за реформи в Македония. Вярно е обаче, че срещата в Ревел ускори избухването на революцията. Постоянното вмешателство на великите сили във вътрешните работи на Турция засягаше достойнството на турските патриоти и засилваше още повече озлоблението им против Абдул-Хамид, виновника за плачевното и унизителното за народа състояние, в което се намираше страната. Но не вмешателството на външните сили предизвика Младотурската революция.

---

[1] Die Gr. Pol., B. 25, № 8855 и 8860.

[2] Brit. Dok.. B. V, № 105, S. 430/31, 434 — приложение: Извлечение от годишния доклад за 1908 г.; в. „Matin“ от 23. VII. 1908 г.

Добрите познавачи на Турция, като Леон Ламуш, Стег и др., прекарали дълги години в Македония, единодушно твърдят, че младотурското движение е било насочено главно против Хамидовия режим, че не въпросът за реформите и чуждото вмешателство, които естествено дразнеха патриотично настроените турци, са предизвикали Младотурската революция.[1] В годишния доклад върху Турция на английското посолство в Цариград се изтъква, че според общото мнение младотурците са се готвели да извършат революцията на 27 септември като „подарък" за рождения ден на султана, но срещата в Ревел форсирала развитието на събитията.[2] Острието на революцията обаче не беше насочено против чужденците Към Англия, главната инициаторка за радикални реформи в Турция, младотурците се отнасяха с изключителен респект. Народът бурно манифестираше своите добри чувства към Англия.[3] Известна неприязън турците проявяваха само спрямо германците, тъй като Германия беше приятелка и крепителка на Абдул-Хамид и неговия кървав режим.

БЪЛГАРИЯ И МЛАДОТУРСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ

Младотурската революция беше дело на комитета „Единение и напредък" (Иттихат-ве Тереки). Младотурското движение има корените си в реформаторското дело на Мидхат паша. Основан през 90-те години на XIX в.,комитетът „Единение и напредък" набираше кадрите си из средата на буржоазията и военната и чиновнишка интелигенция, произлязла от относително либералните бейски среди. В комитета членуваха освен турци и дьонмета, евреи, араби, арменци и др. До 1905 г. дейността на комитета се изразяваше главно в остра пропаганда против деспотическия режим на Абдул-Хамид, провеждана чрез органите (Мешверет, Даул и др.), издавани от многолюдните емигрантски групи в Париж, Лондон, Женева и Брюксел. Под влияние на Първата руска революция 1905—1907 г. младотурското движение силно се активизира. В Солун беше създаден ЦК на „Единение и напредък". Младотурски комитети бяха изградени в по-значителните градове на империята, в които бяха привлечени главно интелигентни млади офицери.[4]

Първата руска революция, насочена против царизма, раздвижи особено силно народите на Азия, които подобно на руския народ пъшкаха под варварския гнет на деспотични режими. Революцията в Русия послужи за пример и на прогресивните сили в Турция.[5] Младотурската

[1] Doc. dipl. Fr., 2e — S., v. 11, № 419; Л. Ламуш, пос. съч., с. 46—49.

[2] Die brit. Dok., B. V, № 105 — приложение: Извлечение от годишния доклад върху Турция за 1908 г., S. 430/431.

[3] Turkey (1909), № 1, № 26; в. „Matin" от 28. VII. 1908 г.

[4] А. Ф. Миллер, пос. съч., с. 323—325; De la Jonquière, пос. съч., с. 183—189; Л. Ламуш, пос. съч., с. 44—45.

[5] А. Ф. Миллер, пос. съч., с. 325—330.

революция имаше за цел да ограничи абсолютната власт на султана и да превърне феодално-деспотичната империя в буржоазно-конституционна държава. Тя беше подготвена от движението „Единение и напредък". Извършиха я командуваните от офицери-младотурци войскови части.

В началото на юли 1908 г. паднаха убити в Солун, Битоля и Серес някои генерали, полковници и султански шпиони, крепители на режима. На 6 юли (н. ст.) майор Ниази бей изведе гарнизона на Ресен в планината и с прокламация прикани мюсюлмани и християни да се вдигнат на борба против деспотическия режим. В течение на няколко дни всички гарнизони в Македония бяха спечелени от младотурците. Докараните от Анадола войскови части отказаха да се бият срещу въстаналите. На 23 юли (н. ст.) младотурците в Битоля, Скопие и Солун провъзгласиха конституцията от 1876 г. Младотурците от Македония се готвеха вече да потеглят към Цариград. Изплашеният Абдул-Хамид се видя принуден да възстанови конституцията от 1876 г.[1]

Младотурската революция, извършена под лозунгите „свобода, справедливост, равенство" (хуриет, адалет, мусавет), по същество беше върхушъчна буржоазна революция. По определението на Ленин Младотурската революция беше буржоазна, но не и народна, тъй като турските народни маси не излязоха активно и самостойно със свои икономически и политически искания.[2] Тя беше слаба революция и не пробуди народните низини към самостойни действия.[3] Народните маси не взеха участие в революцията, но приеха извършения преврат и установяването на конституционен режим с възторг.

Въпреки своята ограниченост революцията нанесе съкрушителен удар на абсолютизма, разгроми илдъзката клика и прогони най-прононсираните Абдулхамидови функционери и многобройната сган от шпиони. „Когато аз оставих в началото на юни Цариград — пише германският посланик на канцлера, — султанът притежаваше такава пълна власт, каквато едва ли някога е била обединена в ръцете на един монарх. Всички нишки на целия държавен живот се съединяваха в двореца... Днес султанът няма глас в империята... Когато офицери и войници дигнат знамето на въстанието — продължава посланикът фон Маршал, — ние неволно свързваме това с опасност за гражданските свободи. Тук беше обратно. Ръководеното от офицери движение беше насочено против автокрацията на монарха. Тяхната цел беше създаване на гражданска свобода на почвата на една конституция."[4]

Младотурското движение обаче нямаше широка обществена база, не разполагаше с хора, с които да бъдат заменени старите кадри в държавния апарат. Новият кабинет на Кючук Сайд паша, заменен под

[1] V-te De la Jonquière, пос. съч., с. 189—194; А. Ф. Миллер, пос. съч., с. 334—336; Л. Ламуш, пос. съч., с. 45—51.
[2] В. И. Ленин, Съч., т. 25, с. 388.
[3] Пак там, т. 15, с. 200.
[4] Die Gr. Pol., B. 25, № 8910.

натиска на общественото мнение с кабинета на Кямил паша, не беше по своя състав младотурски. Възстановената Мидхатпашова конституция беше консервативна. Преодолявайки съпротивата на реакцията, младотурците все пак осигуриха широки конституционни свободи. Провъзгласено беше пълно равноправие между господстващата турска нация и покорените народи; дадена беше пълна амнистия за всички политически затворници; преследваните революционери от ВМОРО излязоха от нелегалност, посрещани като заслужили борци против тиранията на Абдулхамидовия режим; премахната беше драконовската цензура; беше дадена свобода на словото и печата, свобода на сдружения от всякакъв род (политически, професионални и национални). С една дума, Младотурската революция въпреки своята половинчатост откри широки възможности за легална политическа борба.

В резултат на Младотурската революция изведнъж рязко се подобри положението в Турция и по-специално в Македония. Безредията, взаимоизтребителните борби и съперничества, кървавият терор над българското население, ежедневните убийства, насилия и злоупотреби изчезнаха заедно със системата, която ги създаваше и поддържаше. Настъпи ерата на хуриета (на свободата), посрещната от населението с нечувана радост, с възторг.

* * *

Как се възприе от народа в Турция, по-специално в Македония революционният преврат, ще разберем най-добре от официалните рапорти на европейските дипломатически представители и особено на българските търговски агенти (консули), които не могат да бъдат обвинени в някакви симпатии към младотурците.

Още на 8 юли (ст. ст.) завеждащият агентството в Солун Я. Пеев съобщава на министъра на външните работи ген. Паприков, че в агентството е получено изложение от комитета „Единение и напредък" за целите на борбата, която младотурците водят.[1] На 9 юли (ст. ст.) битолският български агент съобщава, че младотурският комитет е предал на гръцката духовна община меморандум, с който гърците се призовават да се откажат от терористичната си дейност против българите, да не вършат вандалщини, да не прибират в четите си корумпирани турци и чрез тях да тероризират и избиват българи. Комитетът подканя гърците да се присъединят към тези, които се борят против тиранията на Илдъза, или да останат неутрални. Този меморандум е бил предизвикан от опитите на Илдъза и Патриаршията да настроят гръцкото население против младотурското движение.[2] Ясно става, че още преди провъзгласяването на конституцията младотурците са добре настроени спрямо българите, на които те гледат като на борци против

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1256, л. 5.
[2] Пак там, а. е. 1249, л. 22—23.

тиранический режим, докато на гръцките шовинисти гледат като на крепители на реакцията.

В писмо до Министерството на външните работи от 10 юли (ст. ст.) българският агент в Битоля описва с каква неописуема радост населението посреща тържественото провъзгласяване на конституцията. Генералщабен майор, помощник-началник на военното училище, държи пламенна реч. Множеството — граждани и военни — слушат оратора със затаен дъх и плачат от радост. Поддържаната изкуствено от Абдулхамидовия режим омраза между разните народности за миг изчезва. Мохамедани и християни, българи, турци, албанци и евреи със сълзи на очи се прегръщат като братя. Народните маси са опиянени от постигнатата свобода.[1]

Донесенията от Солун говорят също така за изключителния възторг, с който народните маси посрещат станалата промяна. „Всички съсловия на разните народности из града — пише на 14 юли завеждащият солунското агентство до Паприков — направиха грандиозни шествия из улиците, за да маркират радостта си за спечелената свобода.“ На импровизирани митинги оратори държат речи, едни от други по-крайни. Един от ораторите (българин) изтъква в речта си, че спечелената свобода е изникнала главно върху гробовете на хилядите български революционери, загинали по македонските полета и в турските зандани. В Солун пристигат увеселителни влакове с българи и турци, за да вземат участие в народните манифестации.[2]

С подчертана симпатия рисува радостта на ликуващия народ в Скопие и цяла Македония френският представител във финансовата комисия Стег.[3] Дори и управляващият германското консулство в Солун в доклада си до канцлера от 23 юли (н. ст.) рисува неописуемия ентусиазъм, обхванал жителите на Солун — мохамедани, християни и евреи, — и заключава: с една дума, Солун изглежда опиянен.[4]

Младотурската революция беше посрещната с ентусиазъм и въодушевление навсякъде в Македония и Одринско, а така също и в столицата на падишаха. Според съобщенията на Коресподенцбюро от 14, 15 и 16 юли (ст. ст.) в Цариград стават бурни манифестации на турското и инородното население. Патриотични речи се държат от мохамедани и християни по площади, в ресторанти и кафенета с възгласи: „Да живее армията, младотурците, парижкият комитет и конституцията!“ Манифестират млади и стари — офицери, студенти, професори, ученици и юнкери. Възбуждението — главно на младежта и разпуснатите от училищата ученици — стига до делириум, не спира нито за миг и се изразява в безкрайни манифестации, митинги, речи, клетви за пазене на свободата. Манифестиращият народ иска наказа-

[1] ЦДИА, а. е. 1249, л. 24—25.
[2] Пак там, а. е. 1256, л. 12.
[3] Doc. dipl. Fr., 2e S., v. 11, № 419.
[4] Die Gr. Pol., B. 25, t. II, № 8877.

нието на шпионите, уволнението и арестуването на султановите любимци — адютанти, секретари, министри, генерали и др.[1]

Всички сведения единодушно говорят за изключителното дружелюбно отношение на младотурците към българския елемент. Това признава и един враг на младотурците — директорът на Солунската мъжка гимназия Антон Попстоилов, пред секретаря на Фердинанд Чапрашиков. „Прави впечатление — казва той — невероятното ухажване на младотурците към българския елемент и пренебрегването на гръцкия."[2] Вниманието към българския елемент особено ярко проличава при посрещането на българските чети. С избухването на революцията ВМОРО излезе от нелегалност. Опитите на провърховистките шефове от десницата, като Хр. Матов и др., да възпрат разформирането на четите се разбиха в спонтанното желание на масите да се приобщят към революцията.[3] Четите слязоха от планините в градовете, посрещнати навсякъде най-тържествено.

В писмо до Паприков от 19 юли търговският агент Недков описва посрещането на четите в Битоля. На тържеството присъствуват младотурският комитет в пълния си състав, турските власти и почти целият турски гарнизон — юнкерите от военното училище, строени в шпалир; три пехотни дружини с музиките си, един ескадрон кавалерия; инородните общини с изключение на гръцката, еснафските сдружения и многохиляден народ. Начело на кортежа черно знаме с надпис: „На падналите борци за свободата". Следват четите със знамената си. С пламенни речи младотуците честват четниците на ВМОРО като най-заслужили борци за сгромолясването на Абдулхамидовия тиранически режим. Всички са обладани и опиянени от възторг. Турци, българи и арнаути се прегръщат и плачат от радост.[4]

Когато след известно колебание и гърците в Битоля са поискали и техните чети да бъдат посрещнати тържествено, младотурският комитет заявил, че могат да бъдат посрещнати само четници, родени в Македония, но не критяните и гърците от Елада. Събраните набързо местни гърци и обявени за четници са били посрещнати повече от скромно — един представител на комитета, един взвод юнкери и една рота войници. Никакви инородни общини. На всичко отгоре турците изпокъсали медальоните и портрета на „капетан" Мелас, известния палач на българите от Загоричане и други български села и обявен от гръцките шовинисти за национален герой.[5]

Във всички македонски градове четите на вътрешната организация биваха посрещнати с подчертана тържественост. На 15 юли (ст. ст.) в Солун тържествено е посрещнат пристигналият от Серес Яне Сандански.

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1216, л. 77, 80—81 — Паприков до Фердинанд в доклад от 17/30 юли; бюлетини на БТА от 15, 16 и 17 юли 1908 г.
[2] Пак там, а. е. 1201, л. 206—208.
[3] Хр. Матов, За своята революционна дейност, С., 1928, с. 15.
[4] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1249, л. 37—38; а. е. 1216, л. 82, 90—91.
[5] Пак там, а. е. 1249, л. 37—38.

На гарата Сандански е приветствуван от специална депутация на младотурския ЦК начело с Енвер бей. Сандански и Енвер държат речи от балкона на хотел д'Англетер. „Речта на Сандански, бележи завеждащият солунското агентство, беше с чисто интернационалистическа подкладка и я завърши с думите: „Долу султанът и всички султани на света! Да живее свободата!"[1] В Солун тържествено беше посрещнат и Апостол — „Ениджевардарското слънце". Смел, но простоват и своеволен войвода, Апостол зае властта в Ениджевардар и едва след настойчивите покани на вътрешната организация и турските власти „благоволи" да влезе тържествено в Солун.[2]

Дори противниците на младотурците, като например намиращият се в Солун редактор на в. „Вечерна поща", изрично изтъкват особеното внимание на младотурците към България. „Турците — пише Симеон Радев — менажират българския елемент, искат приятелство с България... Изказват извънредно почитание към нашите четници и имат високо мнение за българската войска. Презират откровено Сърбия и Гърция." Той признава и изтъква, че „турските офицери са проникнати от най-добри чувства, желаят искрено един режим на справедливост и свобода и не крият своето озлобление против султана"[3]. Подобни мисли изказва и един кореспондент на официоза в. „Препорец", като рисува свободата, на която се радват българите в Македония, и изрично изтъква, че гърците и сърбите са омърлушени — „главоломно падна им значението — état d'infériorité (долно съсловие) в сравнение с българския елемент... Особено възмутени са гърците — пише кореспондентът — от яростния език, що държат младотурските вестници спрямо пущаните ежедневно чрез гръцките листове плоски и най-нахални интриги срещу българите в Македония."[4]

Гръцкият в. „Алития" обвинява турския в. „Йени-Асър", че фаворизира българите и има враждебно отношение към гърците. Като отбелязва този факт, Пеев в доклада си до Паприков пише: „Статията (във в. „Алития") ясно рисува сегашното душевно настроение на македонските елини, отчаяни от бързите поражения, които започнаха да претърпяват навред из страната, почувствувала се свободна след оттеглянето на критските разбойнически банди."[5] Български села, заставени от гръцки и сръбски чети да признаят Патриаршията, сега отново минават под Екзархията. Българите сами отварят затворените от турските власти по искането на гръцките митрополити черкви и се почувствуваха действително свободни.[6]

Настъпилата свобода даде възможност и на трудещите се да поведат борба за подобрение на положението си. Стачното движение

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1256, л. 14.
[2] ЦДИА, а. е. 1256, л. 29.
[3] Пак там, а. е. 1213, л. 50—51 — писмо до Н. Генадиев от 28. VIII. 1908 г.
[4] В. Препорец, бр. 103 от 4. IX. 1908 г.
[5] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1256, л. 51—52.
[6] Пак там, л. 57—58.

обхвана цяла Европейска Турция. Стачкуваха железничарите от всички жп. линии, работниците по трамваите, работниците от тютюневата режия, от бирената фабрика в Солун, служещите от търговската къща Ороз ди Бак в Солун, печатарите в Цариград.

Събитията в Турция бяха добре известни на българската общественост. Българската преса даваше широка информация за всичко, което ставаше в Турция. Настъпилата коренна благоприятна за населението, по-специално за българите в Македония и Одринско, промяна се изтъкваше и от меродавните правителствени кръгове. Генерал Паприков, министър на външните работи, редовно осведомява намиращия се в чужбина Фердинанд за всичко, което става в Турция. Паприков знае, че революционното движение в Турция не е маневра на султана, а е насочено против султана.[1] В доклада си от 20 юли той съобщава, че в Македония и Одринско владее опиянение от успеха. В Македония българите, техните войводи и изобщо българщината са на особена почит, там владее пълна свобода.[2] В друг доклад до Фердинанд от 25 юли въз основа на донесенията на българските агентства в Турция Паприков пише дословно: „В няколко дена Македония става неузнаваема. Тази свобода, тази образцова тишина, радостта и възторгът владеят и досега. Даже социалистическите течения изпъкват свободно. С една реч, става нещо необяснимо и невероятно. Границата е отворена. Отиването в Македония е най-свободно... Падналите българи четници се величаят и от турците като народни герои. Всичко това е невероятно, но е вярно... *Това, което революцията даде на македонците в десет дни* — пише Паприков, — *реформите не можаха го дадат за толкова години.* Сега в Македония сръбски елемент вече не съществува. Граденото от Сърбия дълги години рухна в една неделя. И гърците загубиха твърде много... *Каквото и да става по-нататък, в Македония положението на българите е затвърдено* (к. м. — Т. В.)."[3]

От всичко приведено става ясно, че и приятелите, и неприятелите на младотурците правят една и съща констатация: в Турция, специално в Македония и Одринско, е сложен край на Абдулхамидовия тиранически режим и се поставя начало на едно относително свободно политическо развитие.

За нас е от особен интерес да видим как светът прие Младотурската революция. Прогресивните среди в цяла Европа приеха извършения преврат в Турция с видима симпатия. Широкото обществено мнение, изразено в тогавашната преса, беше за Младотурската революция. Цялата английска преса възторжено поздрави извършения преврат в Турция. Подобна позиция взе печатът във Франция, Италия и редица други страни. В Русия, като изключим скептицизма на реакционно-консервативните органи, превратът в Турция също беше приет добре. Германската и австро-унгарската преса не се обявиха против младотурците, но мъчно прикриваха край-

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1216, л. 77, 80—81 — доклади от 17 и 19 юли.
[2] Пак там, л. 82.
[3] ЦДИА, а. е. 1216, л. 90—91, 95—96.

ното си неудоволствие от станалата промяна в Турция. Само органът на германската социалдемокрация в. „Форвертс“ имаше положително отношение към революцията. В. „Форвертс“ изтъкваше, че германската дипломация сега събира горчивите плодове на своята дейност, тъй като Германия „и в Турция, както навсякъде, стоеше на страната на реакцията, а кайзер Вилхелм II минаваше за най-големия приятел на султана“[1].

Поведението на великите сили към събитията в Турция се определяше само с оглед на империалистическите им интереси и стремежи. Германия и Австро-Унгария не можеха да бъдат доволни от станалото в Турция. Общественото мнение в Европа и дипломатическият свят схващаха станалата промяна като поражение на германо-австрийската близкоизточна политика, като край на преобладаващото икономическо и политическо влияние на Германия в Османската империя. Насочена против престъпната система на Абдул-Хамид, Младотурската революция косвено беше насочена и против Германия и Австро-Унгария, които обективно се явяваха крепители на тази система. Това го съзнаваха и германските дипломати. „Срещу германството — донася от Цариград завеждащият германското посолство фон Кидерлен в доклада си до министъра на външните работи в Берлин — понастоящем господствува едно явно лошо настроение отчасти поради досегашните наши добри отношения към султана и заедно с това към Илдъза.“ Кидерлен изказва надеждата, че със засилването на турския национализъм ще се появи едно неприязнено чувство към силите, които унижаваха Турция с флотски демонстрации и с проекти за реформи.[2] В такъв дух е и заключителната бележка на кайзер Вилхелм II към доклада на Пурталес, германски посланик в Петербург.[3] Германската дипломация беше достатъчно тактична, за да не прояви под каквато и да е форма недоволството си от станалото в Турция. Вилхелм II не закъсня да поздрави султана за възстановяването на конституцията. Германия и Австро-Унгария бяха загрижени престижът на султана да не бъде накърнен.[4]

Английското правителство даде безрезервната си подкрепа на Младотурската революция. С това се затвърдяваше широко разпространеното мнение, че станалият в Турция преврат е победа за Англия и поражение за Германия. Бурните младотурски демонстрации на симпатия към Англия идваха да затвърдят едно такова схващане. С избухването на Младотурската революция още английското правителство натоварва управляващия посолството да поднесе на великия везир най-горещи поздравления и да обясни, че ако то от време на време е нападало Турция във връзка с арменските и македонските работи, то това е вършило в желанието си да се разрешат правилно болни въп-

[1] B. Vorwärtz от 24 юли 1908 г.
[2] Die Gr. Pol., B. 25, t. II, № 8881, S. 373.
[3] Пак там, № 8884, S. 577.
[4] Die Gr. Pol. № 8881, 8882, 8885, 8886.

роси, но не ръководено от някаква неприязън към султана и турския народ.[1] На 31 юли Ед. Грей съобщава на Джералд Лоутер, английски посланик в Цариград, че английското правителство е готово да подкрепи новия режим и не ще допусне вмешателство на други страни в работите на Турция. Англия няма да интервенира в подкрепа на младотурците, но по пътя на дипломатическото въздействие ще се стреми да осигури свободно развитие на Турция.[2] Лоутер в писмата си до Грей говори за бурните овации, на които е бил предмет при пристигането си в Цариград, и си задава въпроса, как ли се чувствува германският посланик, когато всичките му приятели са в затвора.[3] Турското правителство се обръща към английското правителство за съвети и следва препоръките му. С една дума, както пише Ж. Фицморис, първи драгоманин на английското посолство, прогерманското влияние в Турция се заменя с проанглийско.[4]

Франция и Русия също така не можеха да не бъдат доволни от залеза на германското влияние в Османската империя, макар че консервативните кръгове в Русия, заклети врагове на всяко революционно движение, се държаха резервирано към станалия революционен превърат. Според преценката на английските дипломати в Русия, общо взето, посрещат движението на младотурците със симпатия. Изволски е доволен от станалото, тъй като се освобождава от неприятното задължение да предлага проекти за реформи. Руските дипломатически представители в Турция обаче се отнасят резервирано и с недоверие към събитията. Посланикът Зиновиев е песимист и смята, че всичко ще свърши с провал.[5] Според завеждащия българското агентство точно така гледа на станалата промяна и Петряев, руският консул в Солун.[6] Стег, френският представител във финансовата комисия, остава също с впечатлението, че руските цивилни агенти подобно на австрийските не гледат със симпатия на младотурското движение.[7]

Франция прие Младотурската революция със симпатия и без всякакви резерви. Стег, отличен познавач на работите в Турция, като взема под внимание доброто разположение на младотурците към Франция, изказва надежда, че ако Франция наравно с Англия и Италия вземе своето място на либерална сила, ще може да завоюва отново положението, което е имала непосредствено след Кримската война.[8] Стег особено ясно изтъква своето положително отношение към Младотурската революция в разговора си със завеждащия българското агентство в Солун Я. Пеев. „Грешат много ония, казва Стег, които твърдят наляво и надясно, че в случая не се касае за нищо друго

[1] Die brit. Dok., B. V, приложение към № 105, S. 434.
[2] Пак там, № 204, S. 455—456.
[3] Пак там, № 205 и 206, S. 456—457, 458—459.
[4] Die brit. Dok., B. V, приложение към № 105, S. 49—50.
[5] Пак там, S. 441 — приложение към № 105, извлечение от годишния доклад върху Турция за 1908 г.
[6] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1256, л. 31.
[7] Doc. dipl. fr., 2e s., v. 11, № 419.
[8] Пак там.

освен за една нова игра на султана и окръжаващите го държавници. Лъже се много почтеният архиерей (по повод твърдението на скопския владика Синасий, че се повтаря комедията от 1879 г., б. м. — Т. В.). Станалото не е дело на султана и на неговите дипломати. То е дело на младотурците, които успяха да спечелят на страната си армията."[1]

Стег намира, че България ще направи непростителна грешка, ако не използува благоразположението на младотурците. „Младотурците, казва Стег, съзнавайки, от една страна, че много дължат на вашата борба в Македония, а, от друга, че поради вашата многочисленост и добра организация вие не можете да бъдете за тях une quantité negligeable, търсят вашето близко и сърдечно приятелство и са готови да ви направят съществени отстъпки... Дайте на Турция да разбере, се обръща той към българите, че вие искате едно искрено и трайно приятелство с нея! Направете постъпки за едно сближение, а ако щете, и за един съюз с нея и, вярвайте, времената са сгодни и шансовете за една ваша сполука — преголеми." Стег настоява тези му думи да бъдат незабавно предадени на Паприков, министъра на външните работи.[2]

Франция, както това изтъкват президентът Фалиер и министърът на външните работи Пишон по време на посещението си в Русия, желаеше да бъдат избягнати възможни компликации на Балканите. Във връзка с това Фалиер и Пишон изказват пред руската страна опасенията си да не би България да предизвика някакъв конфликт с Турция.[3] Отношението на Франция към станалата промяна в Турция най-добре проличава от думите на френския министър-председател Ж. Клемансо, казани на манифестиращите в чест на Франция пред Министерството на външните работи в Париж младотурци и арменци. Клемансо, както съобщава Кореспонденцбюро, изказва пред манифестантите симпатиите на френското правителство към младотурския преврат и заявява, че новият режим може да разчита на моралната подкрепа на Франция и на френското правителство.[4]

Докато Младотурската революция беше приета в Европа с изключение на Германия и Австро-Унгария с явно доброжелателство, правителствените кръгове в съседните на Турция балкански страни бяха изненадани и смутени от станалия в Турция преврат. Шовинистичните среди в България, Гърция и Сърбия, свикнали да считат себе си за законни наследници на западаща Турция (болния човек), посрещнаха с мъчно прикривана неприязън опита на младотурците да вдигнат на крак и да продължат живота на „болния човек".

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1256, л. 33—34.
[2] Пак там.
[3] Doc. dipl. fr., 2e s., v. 11, № 421 — Note du ministre от 5 август. Опасенията на Пишон от конфликт между България и Турция се основават на един рапорт на Френския представител в София М. Палеолог (Doc. dipl., п. с., № 354).
[4] Бюлетин на БТА от 24 юли 1908 г. — сведения на Кореспонденцбюро.

Гръцкият народ, включително и гърците в Македония, нямаха основание да бъдат недоволни от станалата промяна и я приеха с радост. Реакционните кръгове около Патриаршията и великогръцките шовинисти, които при Абдулхамидовия режим водеха кървава война против българското население в Македония и Одринско, посрещнаха Младотурската революция с неприязън и раздразнение, намерили израз в жлъчните противобългарски статии на солунските гръцки вестници. Панелинизмът наистина претърпя големи загуби. Българските села, насила държани под ведомството на Патриаршията, сега се обявяваха за екзархийски.[1] Властите и православните албанци почнаха да се еманципират от влиянието на елинизма. Раздразнението всред гръцките шовинистични кръгове се прояви в остри вестникарски нападки не само срещу българите, но и срещу младотурците, обвинявани в симпатии към българите. Патриархът с мазбата до султана и с меморандум до младотурския комитет поиска да се възвърнат правата на Патриаршията — да не се забравят изключителните и особените права на Вселенската патриаршия и ромейската нация.[2] Гръцките народни маси бяха далеч от разбиранията на панелинските шовинисти. Възмутени от реакционните антиконституционни разбирания на патриарха, цариградски гърци поискаха дори и сменяването му.[3]

Сърбия посрещна Младотурската революция резервирано. От една страна, Сърбия можеше да се надява, че при новия конституционен режим ще се турне край на системните нападения на албанските банди над сръбското население в Стара Сърбия, от друга — сръбските шовинисти се опасяваха, че ще загубят позициите си, спечелени в Македония при Хамидовия режим. Те бяха силно раздразнени от факта, че селата, които под гнета на непрекъснатия терор бяха „станали" сърби, сега се връщаха към българската общност. Сръбският консул и сръбският митрополит в Скопие открито бяха заявили непосредствено след провъзгласяването на конституцията пред Стег, че Сърбия възнамерява да продължи със старите методи своята пропагандна дейност в Македония.[4]

Ожесточените борби за влияние в Македония даваха своето отражение и върху отношенията между балканските страни. България беше в крайно обтегнати лоши отношения както с Гърция, така и със Сърбия. Провеждайки своята противобългарска политика в Македония, водейки често и остра вестникарска кампания против България, на която българската преса отговаряше също с остри нападки, правителствата на Сърбия и Гърция не изпускаха случай да говорят за разбирателство и споразумение.[5] Да се стигне обаче до разбирателство беше

[1] Бюлетин на БТА от 24 юли и 4 август 1908 г.
[2] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1256, л. 51—52, 57—58, л. 100—104, л. 3.
[3] Съобщение на Кореспонденцбюро, предадено в бюлетина на БТА.
[4] Doc. dipl. fr., 2e s., v. 11, № 419.
[5] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1261, л. 5, 23—25, 31—36 — доклади на Андрей Тошев от Белград до Фердинанд от 21 февруари, 30 юни и 1 юли 1908 г.; а. е. 1018,

невъзможно. Сърбия и Гърция настояваха Македония да бъде разделена на сфери на влияние — с други думи, при разпадането на Турция Македония да бъде разпокъсана на три части; България държеше на принципа за автономия на Македония с тайната надежда да бъде присъединена един ден към България.

В навечерието на Младотурската революция сръбското правителство постави въпрос за тясно сближение между България и Сърбия. „Считам — казва сръбският министър на външните работи Милованович пред Андрей Тошев — момента твърде сериозен, опасявам се от усложнения, еднакво опасни и за вас, и за нас. Пред вид на това, че нашият и вашият интерес е застрашен, ние смятаме, че едно споразумение между Сърбия и България се налага."[1] След революцията, на 15 юли, Милованович наново повдига въпроса за споразумение. „Това се налага — казва той — особено днес, когато още по-важни събития могат да ни изненадат."[2] Сръбските предложения за разбирателство бяха посрещнати в България с резерва и схванати като опит „да се спаси сръбството в Македония" след настъпилата в резултат на Младотурската революция промяна.

* * *

След като видяхме как българското население в Македония и Одринско посрещна станалата промяна, остава да видим как беше посрещната Младотурската революция от българската общественост, от политическите партии в България и от правителството на Ал. Малинов.

Отношението на България към Младотурската революция е тясно свързано с въпроса за разрешаването на националния въпрос на Балканите — по-специално в Македония и Одринско.

В България и всред българското население в Македония и Одринско бяха се оформили в края на XIX и началото на XX в. три течения, три схващания по разрешаването на българския национален въпрос. Екзархията, ръководена от екзарх Йосиф, се стремеше чрез политиката на пълна лоялност спрямо турските власти да извоюва по-благоприятни условия за широко разгръщане на своята църковно-училищна дейност в Европейска Турция. Съкровената мисъл на екзарха беше с последователна мирна и търпелива къртовска дейност да се подготви почвата за включването, макар и в едно по-далечно бъдеще, на българите от Македония и Одринско в пределите на българската държава. Политиката на Екзархията допадаше на заможните консервативни

л. 53—68, л. 89 — доклади на Андрей Тошев от Атина до Фердинанд от 2 февруари и 6 април 1907 г.

[1] Пак там, а. е. 1216, л. 74—75.

[2] Пак там, л. 80—81.

буржоазно-чорбаджийски слоеве, които, приспособени към съществуващите в Турция условия, можеха търпеливо да чакат естественото развитие на нещата.

Народните маси в Македония и Одринско — селяни и работници, дребни занаятчии и търговци, — които изнемогваха под непосилния икономически и политически гнет, бяха далеч от консервативните разбирания на Екзархията. Те търсеха изход от тежкото си положение в борбата за национално и социално освобождение. В края на 1893 и началото на 1894 г. се създаде Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО).

В устава ѝ идеално се съчетаваше националноосвободителната борба на македонеца и одринеца с интернационализма на социалиста. ВМОРО, както гласи уставът, имаше за цел „да сплоти в едно цяло всички недоволни елементи в Македония и Одринско без разлика на народност за извоюване чрез революция пълна политическа автономия за тези две области". В устава изрично се изтъкваше, че организацията „се противопоставя на стремежите за дележ и завоюване на тези области от която и да е държава", че „се бори за премахването на шовинистичните пропаганди и национални разпри, които цепят и обезсилват населението в борбата му против общия враг". Уставът премахваше националните прегради между българите и останалите народности и призоваваше всички потиснати за обща борба против кървавия деспотичен режим в царството на Абдул-Хамид.

ВМОРО, макар и да отваряше широко вратите си „за всички недоволни елементи", по своя етничен състав беше и си остана предимно българска. Защо тогава тя издигна лозунга за автономия и поведе такава безкомпромисна борба, за да запази самостойността на революционното движение? Защо нейните деятели не помисляха дори, че автономните области биха могли да се присъединят един ден към България? Като имаха пред вид, че Македония и Одринско служат за разменна монета в тъмните комбинации на империалистическите сили и са обект за завоевателната политика на балканските буржоазно-монархически клики, че в тях освен българи живеят много турци, доста гърци, евреи, власи и албанци, дейците на ВМОРО разбираха добре, че всеки опит за присъединяването им към България, па и към която и да е друга държава, би довел до война, до разпокъсването и опустошаването им.

ВМОРО беше за революционно-демократично решение на националния въпрос. Тя можеше да разчита само на помощ от прогресивните обществени сили — предимно на работническата класа в самата Турция, в България и в другите балкански страни. За жалост работническо и социалистическо движение в Турция почти не съществуваше, а в България, Сърбия и Гърция беше още много слабо. Предстоеше дълга и упорита работа да бъдат привлечени към революционното движение небългарските елементи в Македония и Одринско — гърци, власи, евреи, па и турци. Това беше правилният път за разре-

шаването на националния и социалния въпрос. Работата в това направление обаче сериозно се спъваше от вмешателството на външни фактори.

Паралелно с изграждането на ВМОРО в София бе създаден по внушение на двореца и на шовинистичната българска буржоазия т. нар. „Върховен македонски (Македоно-Одрински) комитет". Шовинистичните буржоазни среди около двореца, както и правителството на К. Стоилов смятаха чрез върховния комитет, по-общо чрез „върховизма", да парализират изникналото в Турция самостойно македоно-одринско революционно движение, да го подчинят на своите интереси и да направят от него оръдие на своята завоевателна политика.

Върховизмът беше най-фин идеологически продукт на шовинизма и най-удобно прикритие на провежданата от Фердинанд и българските буржоазни правителства агресивна политика. Върховният комитет издигаше подобно на ВМОРО лозунга за автономията. Този лозунг обаче в устата на Фердинандовите генерали Николаев и Цончев, председатели на върховния комитет, звучеше съвсем фалшиво. Върховистите в пълно съгласие с короната и шовинистичната буржоазия гледаха на автономията като на преходен етап към анексията. Да се мисли обаче, че след съединението на автономна Източна Румъния и княжеството, Турция и заедно с нея Гърция, Сърбия, па и Румелия ще приемат прилагането на чл. 23 от Берлинския договор, беше повече от наивно. Това без съмнение беше ясно за самите върховисти и за техните вдъхновители — Фердинанд и българските правителства. Въпреки това върховистите непрекъснато вдигаха шум около чл. 23 и автономията, готвеха и вършеха провокации с чети, съставени от декласирани елементи и разбойници (харамии) и командувани от български офицери, вдигаха провокационни „въстания" (Мелнишкото и Горноджумайското) и буквално воюваха срещу ВМОРО. Тази върховистка дейност имаше за цел да предизвика външно вмешателство в работите на Турция, да създава напрегнати отношения между България и Турция и главно да събуди и поддържа чрез една непрекъсната кампания за турски зверства патриотарско-шовинистични настроения всред българското общество, да подготвя психологически една бъдеща война с Турция.

ВМОРО упорито и с успех се бореше против откритите въоръжени пристъпи на върховизма. ВО не можа обаче да се предпази от проникването на прикрити върховисти в редовете си. В навечерието на Илинденското въстание и особено след въстанието някои дейци на ВМОРО, изразяващи интересите на буржозни кръгове, незабелязано почнаха да минават на върховистки позиции. Подобно на върховистите и те смятаха, че с четнически набези и дори с предварително осъдени на провал въстания трябва да се провокират жестоки репресии и клането над българското население, за да се „пробуди" съвестта на Европа и се предизвика намесата ѝ. Претърпели поражение в Рилския конгрес на ВО в 1905 г., тези нестабилни елементи начело с Хр. Матов, Борис Сарафов, Ив. Гарванов, д-р Хр. Татарчев и Петко Пенчев се обособиха в дясна група и застанаха открито на върховистки позиции.

Те подобно на старите върховисти свързваха каузата на революционното движение с политиката на официална България и станаха проводници на тази политика в македоно-одринското революционно движение.[1]

Такива бяха основните течения всред българската общественост за разрешаването на националния въпрос до Младотурската революция. Революцията коренно промени нещата в Македония и Одринско. Там, както се признаваше и от най-реакционните среди в България, и от българското правителство българското население получи пълна свобода и доби възможност да води легална политическа борба в защита на своите интереси. За по-нататъшното развитие на събитията в Турция, по-специално в Македония и Одринско, от особено значение беше отношението на българската общественост и българското правителство към младотурците и към новия конституционен режим.

* * *

Народните турски маси, както видяхме, приеха младотурския преврат с ликуване. Тези маси не бяха обаче политически активни и все още се намираха под силното влияние на настроеното реакционно духовенство. Нетурските народности също така не бяха напълно свободни от влиянието на фактори, които по една или друга причина не бяха доволни от станалата промяна. В Турция имаше значителен слой от хора (едри земевладелци-феодали, ходжи и дервиши), принципни противници на всичко ново. Противници на новия режим бяха всички пострадали от революцията — целият антураж на султана и всички държавни функционери, облагодетелствувани при стария ред, грамадният корпус от шпиони и полицаи, преторианската гвардия на султана, съставена от албанци, черкези, араби и кюрди. Абдул-Хамид, макар и лишен от прерогативите на автократ, все още беше не само държавен глава, но и халиф (наместник на пророка) на мюсюлманите — нещо, което не можеше да не импонира на невежествените маси.

Изненадани и зашеметени от внезапния удар, силите на реакцията не можеха да окажат каквато и да е съпротива. Скоро обаче те почнаха да се съвземат. Агентпровокатори се стараеха да създадат всред мюсюлманските маси движение против чужденците. Ходжи и улеми се мъчеха да настроят масите против младотурците. Реакцията беше готова да припише всеки външнополитически неуспех на младотурците. Силите на реакцията, а най-малко Абдул-Хамид не губеха надежда да върнат старото положение.[2]

Младотурската революция при всичката си ограниченост можеше при известни условия да се задълбочи и да доведе до по-радикални промени. Ленин в статията „Запалителен материал в световната политика" смята, че Младотурската революция „е полупобеда..., но такива

[1] Хр. Силянов, Освободителните борби на Македония, т. II, С., 1943, с. 438, 461; Д. Кьосев, пос. съч., с. 341—372.

[2] Бюлетин на БТА от 17, 19, 22 и 23 юли 1908 — сведения на Кореспонденцбюро.

полупобеди в революцията — пише Ленин, — такива принудени, прибързани отстъпки на старата власт са най-сигурният залог за нови, много по-решителни, по-остри, въвличащи по-широки народни маси перипетии на гражданската война"[1]. Това естествено беше възможно. Но не беше изключено и възвръщане назад. При такова съотношение между прогресивните революционни сили и силите на реакцията отношението на България към Младотурската революция определяше и нейната политика спрямо Турция. Въпросът се свеждаше до алтернативата: желае ли България стабилизирането на конституционноправов ред в Турция, или неговото пропадане и възвръщането на положението от преди революцията.

* * *

Българският народ подобно на българите в Македония и Одринско прие Младотурската революция с облекчение и радост. Българската преса в продължение на месеци пълнеше страниците си със сведения и отзиви за събитията в Турция. Органите на тесните социалисти и БЗНС „Работнически вестник", „Земеделско знаме", както и някои левоориентирани вестници приеха безрезервно революцията и изразиха доброжелателните чувства на българския народ.[2] Правителствената преса, вестниците на провърховистката десница на ВО и на либералките фракции приеха станалия преврат отначало с мълчание и резерва, а отпосле с едвам прикрита или дори открита враждебност. Подчертано положително отношение към станалата в Турция промяна имаше народняшката партия. Изхождайки от добре разбраните интереси на българската буржоазия, па и на българския народ, в. „Мир" ратуваше за по-тясно икономическо сътрудничество и политическо разбирателство с нова Турция.[3]

Официозът в. „Препорец" в продължение на три седмици (от провъзгласяването на конституцията) не даде никаква преценка за събитията в Турция. Когато вестниците на опозицията „Мир", „Народни права" и др. упрекнаха правителството, че не определя становището си по станалата промяна в Турция, официозът заяви, че българското правителство се въздържа от одобрение или неодобрение, докато окончателно не се определи физиономията на бъдещото управление в Турция.[4] Само след няколко дни „Препорец" даде място на злъчни дописки от Солун, в които се твърдеше, че младотурците били най-големите гонители на българите. Те били организирали старотурски комитети, които превърнали сега в младотурски. Затова наивно било

[1] В. И. Ленин, Соч., изд. V, т. 17, с. 177.

[2] За отношението на БРСДП, БЗНС и дребнобуржоазните партии вж. Цв. Тодорова, пос. съч., с. 58—60.

[3] В. Мир, бр. 2471 (19. VII), 2473 (22. VII), 2477 (26. VII), 2488 (10. VIII), 2499 (24. VIII), 2505 (31. VIII), 2521 (21. IX); вж. Цв. Тодорова, пос. съч., с. 60—61.

[4] В. Препорец, бр. 87 от 29 юли 1908 г.

от наша страна в лицето на вчерашните слепи изпълнители на деспотическия султанов режим да търсим съвършено нови хора, носители на нови идеи.[1]

Ако официозът изрази отрицателното си отношение към младотурците с необвързващи мнения на „дописници", неофициалният орган на управляващата демократическа партия в. „Време" съвсем открито изрази враждебното си отношение към станалата в Турция промяна. В статията „Конституционна Турция", след като говори с явна ирония за възстановяването на конституцията, правителственият орган заключава: „Ала каквито и новини да ни донесат от Цариград, едно е ясно: конституционна Турция — това не значи още *безгрижна България*. България трябва да бъде готова сега повече от всякога на всяка евентуалност. *Барутът ни трябва да бъде сух и погледите ни обърнати към Цариград.*"[2] Тази статия обърна вниманието на чуждата преса. „Фоссише цайтунг" вижда в нея становището на българските правителствени кръгове.[3]

В. „Време" поддържа широко разпространеното в България мнение, че Младотурската революция е извършена, за да се осуети прилагането на англо-руските проекти за реформи. В статията „Прикритите цели на турската конституция" направо се казва, че младотурците възстановяват конституцията, за да направят реформената акция на великите сили безпредметна... Султанът схванал момента и след като си направил сметката, подарил конституция.[4] Основният мотив на всички статии и дописки в правителствения орган е, че конституцията, а и самата Младотурска революция не е нищо друго освен една маневра, която има за цел да осуети намесата на великите сили, да запази целостта на империята и да „османизира", т. е. „да асимилира" нетурските народности.[5]

Колко неоснователни бяха подмятанията, че младотурците искат да асимилират нетурските народности, личи от една извадка от солунския турски в. „Йени асър", предадена от завеждащия солунското агентство Я. Пеев в доклада му до Паприков. „Като каним другите елементи (нетурските, б. а.) да се сдружат с нас — пише в. „Йени асър", — ние не им казваме „забравете вашата народност. Ние знаем, че всеки елемент гледа да запази народността си, а пък и самата конституция им дава това право. Но като пази своята народност, трябва да уважава и чуждата...

Ние ще се постараем това надпреварване между народностите да става в индустриалното и просветителното поле, а не във въоръжени чети в горите и планините."[6]

---

[1] В. Препорец, бр. 90 от 5 август и бр. 97 от 21 август.
[2] В. Време, бр. 184 от 13 юли 1908 г.
[3] В. Vossische Zeitung от 26 юли (н. ст.) 1908 г.
[4] В. Време, бр. 187 от 16 юли 1908 г.
[5] Пак там, бр. 193 от 26 юли, бр. 200 от 29 юли, бр. 209 от 8 август и бр. 210 от 9 август 1908 г.
[6] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1256, л. 88—89.

Писанията и тонът на правителствените органи ясно показват какво е отношението на правителството към събитията в Турция и каква ще бъде политиката на кабинета Малинов спрямо Турция — ще търси ли демократично решение на балканските проблеми, или ще върви към подготовка на война.

* * *

Младотурската революция заварва Фердинанд извън България — в неговите унгарски имения. На 12/25 юли ген. Паприков, министър на външните работи, в телеграма до княза изтъква, че с провъзгласяването на конституцията в Турция положението, а главно Македонският въпрос влизат в нова фаза.[1]

Преди още българското правителство да изработи план на действие, неговите агенти — новите върховисти от десницата на ВМОРО, бяха се озовали вече в Македония. Там бяха и представителите на левицата на ВМОРО начело с ръководената от Яне Сандански сярска група. Левицата прие с радост революцията и с готовност подкрепи младотурското движение за затвърдяването на един истински демократичен режим в многонационалната турска империя. Тя търсеше разрешението на националния, а заедно с това и на Македонския въпрос в една възобновена демократизирана Турция — в една „Източна федерация", съставена от всички балкански държави. Тези разбирания на левицата бяха формулирани във в. „Одрински глас" още преди избухването на Младотурската революция. „Днес на всички трябва да бъде ясно, се казва в една от статиите на в. „Одрински глас", че свободата на Македония и Одринско не може да се постигне по пътя на откъсване на тия области от империята и тяхното автономизиране като първа стъпка към обединение с България, нито пък чрез реформирането на тия две области независимо от останалата турска империя, което реформиране може да стане чрез външна намеса, защото българското население в тия провинции, борейки се само, не може без външна помощ нищо да постигне освен самоунищожение. Пътят за достигане свободен живот за роба в Македония и Одринско е пътят за реформирането на цяла Турция, наложено от съгласуваните усилия на възрастващите революционни течения от всички националности, които се задушават от непоносимия монархически режим. Революционното движение в Македония и Одринско е поставено пред прага на едно пречупване, каквото направи арменското революционно движение... Македонските и одринските революционери трябва да станат в Европейска Турция онова, което са арменците в Мала Азия — предният отряд на революционните кадри от всички националности. Те трябва не да спъват, а да улесняват пробуждането на мохамеданските

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1216, л. 69—70.

маси и тяхното увличане в революцията. Пътят за добиване свободата е пътят на всенародната революция в Турция."[1]

Яне Сандански излезе с манифест „до всички народности в империята". „Толкова очакваният лъч на свободата изгря — се казва в този забележителен документ. — Нашето измъчено отечество е възродено. Позорният абсолютизъм е в агония... Революционният позив на братската наша младотурска революционна организация намери радушен отклик в душата на толкова измъчения народ. И народът-роб стана господар. И неговата свещена присъда е:

Смърт на абсолютизма!

Смърт на угнетителите!"

По-нататък в манифеста се казва:

„Не се поддавайте на престъпната агитация, която може би ще се поведе от официалните власти в България против вашата задружна борба с турския народ и неговата стремяща се към свободата интелигенция!"[2]

Откритото и честно отношение на левицата в македоно-одринското революционно движение беше правилно оценено от младотурския комитет. Младотурците с готовност се вслушваха в препоръките на сандинистите и изявяваха желание да работят с тях.

Правителствените органи, както и повечето буржоазни вестници в България остро нападат ония, които имат положително отношение към младотурците и са готови да сътрудничат с тях. Те представят левицата на ВМОРО — сандинистите, като „необрезани османлии", предатели на българския народ, „слуги на турците" и т. н.[3]

Десницата на разформируваната вече вътрешна организация, минала напълно на върховистки позиции, от първия ден още на Младотурската революция почна да изпълнява ролята си на агентура на великобългарския шовинизъм. Новите върховисти посрещнаха с неприязън станалата промяна. Като не можаха обаче да устоят срещу народното течение, те решиха да се приспособят привидно към младотурския режим, за да работят за неговото компрометиране и подриване. За машинациите на новите върховисти ние сме добре осведомени от донесенията на солунското българско търговско агентство до Министерството на външните работи. Пред българския представител в Солун те излагат открито тъмните си замисли и чрез него очакват да получат директиви от София.

Представителите на новите върховисти Петко Пенчев, Павел Христов и д-р Николов, самообявили се за ЦК на ВМОРО, както сами съобщават на завеждащия агентството Я. Пеев, декларирали пред младотурския комитет в Битоля, че се присъединяват условно към младотурското движение, като си запазват правото отново да подка-

[1] Д. Кьосев, пос. съч., с. 421—422.

[2] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1256, л. 21—22; П. Делирадев, Яне Сандански, София, 1948, с. 30—32; Д. Кьосев, пос. съч., с. 437—439.

[3] В. Време, бр. 211 от 21 август и бр. 222 от 22 август 1908 г.

чат борбата, ако младотурците не успеят да постигнат конституционно управление и ако не се дадат широки и съществени права на българското население.[1] Самозваният ЦК се озовава в Солун, за да води преговори с ЦК на младотурците. Но преди да почнат преговори, новите върховисти правят опити за споразумение с ненавиждания от тях Сандански, като се надяват при това да диктуват условията на примирението. „Ако Сандански приеме предложенията им, донася на 17 юли Я. Пеев, щели да го простят и да го признаят отново за член на организацията.“ Не приеме ли техните условия, младотурците „да не влизат в преговори“ с „изключения“ Сандански.[2] Разбира се, хората на левицата начело със Сандански не се нуждаеха от признаването на върховисткия ЦК, за да водят преговори с младотурците. Те бяха предмет на особено внимание от страна на младотурците.[3]

Пред Я. Пеев новите върховисти излагат открито мотивите, които ги карат да търсят сближение със санданистите. „Ние правим сега опити — казват те — за помирение със Сандански, та да можем след постигането на едно пълно споразумение между двете организации да се явим пред младотурците с исканията на целокупната вътрешна организация.“ Новите върховисти разкриват и интимните си подбуди, които ги карат да търсят сближение със Сандански: „той (Сандански) — продължават те — е много добре гледан от младотурците, а нас последните считат за агенти на българския княз и като неуморими ратници за присъединението на Македония към България. Вледствие на това недоверие на младотурците към нас в наш интерес е да добием за в случая на наша страна Сандански и другарите му... Ние сме били — заявяват те — и продължаваме да бъдем български националисти.“[4]

Самозваните членове на ЦК на ВМОРО бяха не само български националисти, но и послушни оръдия на българските правителства. *„Желали бихме много да узнаем* — питат те — *дали княжеското правителство одобрява искрено последните събития в Турция..., дали то желае възтържествуването на младотурската партия в Турция при условие, че ще се гарантират естествените права на българското население във вилаетите, или пък, напротив, би видяло със задоволство пропадането на извършеното досега и компрометирането на току що родилия се конституционен режим... Ако ние получим бързи наставления от София по тия въпроси, готови сме да се съобразим, ако ненапълно, то поне колкото ни бъде възможно с тях* (к. м. — Т. В.).“[5]

За основа на преговорите между провърховистката десница и левицата, представлявани от Хр. Матов и Я. Сандански, послужи една „схема за бъдеща платформа на ВО“, изработена от посредника на

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1256, л. 16—17.
[2] Пак там, л. 15.
[3] Пак там, л. 38, 42—43.
[4] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1256, л. 16—17.
[5] Пак там.

преговорите Н. Наумов. „Схемата", както донася Я. Пеев, е била „възприета по принцип от другарите на Матов, но категорично отхвърлена от тия на Сандански като ултранационалистическа, локална и противоконституционна." Като агенти на двореца и на шовинистичната българска буржоазия върховистите искаха Македония да се оформи като отделна административна единица, която един ден да бъде присъединена към България. Левицата начело със Сандански беше за обща борба на всички прогресивни сили в Турция за пълното демократизиране на режима и за дълбоки социални реформи.[1]

До разбирателство между сданистите и новите върховисти не се стигна и не можеше да се стигне.

Като не можеха да се разберат с левицата, върховистите Петко Пенчев, Христо Матов и изпратеният от Н. Генадиев редактор на в. „Вечерна поща" Симеон Радев сами поведоха преговори с младотурците. Както бележи Я. Пеев, преговорите вървели мудно и неохотно, главно защото младотурците имали пълно доверие в Сандански и другарите му.[2]

* * *

Ние не разполагаме с писмени документи, от които да се вижда какви директиви е дало българското правителство на своите агенти в Македония. Ние знаем обаче мислите и преценките му за събитията в Турция. В обширния доклад на ген. Паприков до Фердинанд от 25 юли 1908 г. се дава подробен отчет за станалата промяна в Турция и, както се изтъкна по-горе, вярно се рисува царуващата в Македония свобода.

Като разсъждава върху развоя на събитията в Турция — дали младотурците ще се наложат на султана, или султанът ще върне старото положение, — Паприков пише: „Каквото и да бъде обаче развитието на събитията, то е еднакво съдбоносно и за Турция, и за нас. За Турция както е възможно възраждането според мечтите на младотурците, също е възможно изгубването на европейските провинции. За нас може да настъпи удобен момент за осъществяването на нашите идеали, но могат и да настъпят събития, които да отдалечат това осъществяване за едно много по-далечно бъдеще и даже да стане то твърде проблематично."[3]

След този увод Паприков набелязва какво трябва да бъде поведението на България спрямо Турция. „*Като не предприеме* — разсъждава Паприков — *нищо такова, което би могло да покаже, че ние се готвим да се намесим във вътрешните работи на Турция, трябва да бъдем постоянно нащрек и готови да вземем едно реши-*

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1256, л. 85; Д. Кьосев, пос. съч., с. 444—445.
[2] Пак там, л. 59.
[3] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1216, л. 92—94.

телно поведение, щом минутата настъпи. Нормалното развитие на работите в Турция не е в наша полза. Установяването и укрепването на конституционния режим в Турция не е в наш интерес. Да попречим на това непосредствено не можем и не бива. Тук ще ни помогнат македонците и младотурците (к. м. — Т. В.).“[1]

Българските правителствени кръгове бяха неприятно изненадани от станалото в Турция. Те като че ли предпочитаха да се запази Абдулхамидовият режим в Македония и Одринско, ежедневно да се лее българска кръв, но да имат в ръцете си претекст да обявят война на Турция при първия удобен момент. Младотурската революция и настъпилото спокойствие в Турция ги лишаваше от тази възможност. В едно обширно изложение до Фердинанд шефът на стамболовистите Н. Генадиев едва ли не със съжаление признава, че не можем да обявим война — в Македония българите са свободни; в затворите няма нито един българин; Европа е за младотурците.[2] Българската шовинистична буржоазия не се реши да предизвика военен конфликт, но не се отказа да действува подмолно за постигането на основната си цел — присъединяването на Македония към България.

С избухването на Младотурската революция мнозина свързани с левицата на вътрешната организация социалисти, като Димо Хаджидимов, Павел Делирадев, Никола Харлаков, Чудомир Кантарджиев, Стойно Стойнов и др., отидоха в Македония, за да подпомогнат демократичните сили в Турция за затвърдяване на конституционния режим и за извоюване на съществени социално-политически реформи. Демократичните сили в Турция действително се нуждаеха от подкрепа.

Силите на реакцията бяха готови да надигнат глава при вътрешноили външнополитически неуспехи на новия режим. Младотурците, както това изтъква битолският български агент в доклада си до Паприков от 17 юли, сериозно се страхували от възможен военен конфликт с България, тъй като с право предполагали, че реакцията ше го използува, за да върне старото положение.[3] Че старотурските реакционери желаеха военен конфликт с България личи от внушенията, които турският комисар в София, човек на Абдул-Хамид, правеше пред нашето правителство. Кямил бей настояваше да бъдат пратени на турската граница български войски, които да отвлекат силите на младотурците и с това косвено да улеснят султана в опита му да смаже революцията.[4] М. Палеолог с телеграма от 4 август съобщава на Пишон, че османският комисар в София е поискал българското правителство да предизвика външна криза, която би дала възможност на султана да потуши Младотурската революция. В замяна на това сул-

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8 а. е. 1216, л. 92—94.
[2] Пак там, а. е. 1213, л. 50—51.
[3] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1249, л. 26—27.
[4] Пак там, а. е. 1216, л. 80—81 — доклад на Паприков до Фердинанд от 19 юли 1908 г.

танът щял да признае независимостта на България.[1] За да си позволи подобни внушения, Кямил бей без съмнение е предугаждал неприязненото отношение на българските правителствени кръгове към конституционния режим в Турция.

В противовес на левицата в македоно-одринското революционно движение българското правителство реши да изпрати в Македония шовинистично настроени македонци с цел да подбие влиянието на санданистите и косвено да компрометира младотурското движение. Още на 19 юли българският агент в Битоля Недков дава мнение в Македония да отидат „македонски интелигенти", но не социалисти и други крайни елементи.[2] Министрите не се нуждаеха от подсещане. На 23 юли Чапрашиков уведомява Фердинанд, че министрите за заети с изпращането на македонци от България в Македония, като насочват дейността им в съгласие с нашата държавна политика.[3]

Паприков в обширния си доклад до Фердинанд от 25 юли, както и в доклада си от 6 август поставяше като първа задача на правителството да вкара по възможност повече македонци в Македония — професори, учители, адвокати, лекари и др. „Назначението на тия хора е — казва Паприков — заедно с Вътрешната организация (провърховистката десница, б. а.) да създадат в Македония една силна българска конституционна партия, да обединят в едно цяло македонското българско население, да се стараят да отнемат Серско и Струмишко от ръцете на санданистите и да засилят още повече националистическото настроение, което там владее. Ако конституционният режим се закрепи, тази партия ще работи като легална; ако обаче събитията се изменят, тази партия много лесно може да стане революционна. . ."[4] Паприков поставя като най-близка задача „независимостта на България". . . Ако пък работите в Турция се заплетат, България трябва решително да се намеси и да наложи „едно окончателно решение на Македонския въпрос".[5]

Правителството на Малинов побърза да осъществи така формулираните задачи. Както Малинов съобщава на Чапрашиков, а последният — на Фердинанд, правителството взело мерки да отидат в Македония „поглавните и полезни македонци" и е начертало една програма за тяхното разпределение, та да се получи една добре обмислена и планомерна работа: изпратени били 60—70 учители, около 500 „македонствующи (върховисти), а и надеждни еснафи; купени били две печатници, за да се издават в Солун и Битоля български вестници; назначени били като училищни лекари д-р Вл. Руменов и д-р Вл. Владов, чиято роля щяла да бъде по-скоро обществена, и няколко адвокати към търговските агентства. За целта целият фонд от 500 хил. лв.,

[1] Doc. dipl. fr., 2-e s., v. 11 № 422, p. 732, note (1).
[2] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1249, л. 45—46;
[3] Пак там, а. е. 1201, л. 222—223.
[4] Пак там, а. е. 1216, л. 98, 109—110.
[5] Пак там, а. е. 1216, л. 112.

както споменава по-нататък Малинов, щял да бъде изразходван, па могло да се предвиди и нов.[1]

— Провежданата от кабинета Малинов спрямо младотурския режим политика не беше политика на властвуващата партия, а на българската буржоазия изобщо. Ако народняците проявяваха известна резервираност по отношение на възприетия от кабинета политически курс, то стамболовистите, както и другите либерални фракции гледаха да не останат по-назад от демократическата партия в агресивно-подривните планове по отношение на младотурския режим.

Шефът на стамболовистите Никола Генадиев в обширно писмо до Фердинанд от 11 август 1908 г. излага своето мнение по политиката, която трябва да се провежда спрямо нова Турция. Преди всичко той предлага да се вземат мерки спрямо „безотечествениците" и „предателите" (кавичките мои) около Сандански, а вътрешната организация (т. е. провърховистката десница) да се пази от увлечения и да не се разтуря, защото тя, направлявана от България, има да играе важна роля. „Екзархията, вътрешната организация и печатът — пише Генадиев — трябва да бъдат местните оръдия на българщината в Македония и Одринско и да се направлявят от българското външно министерство... За да има по-голяма цена съдействието на България, трябва между нея и Македония да има пълно единство, трябва деятелността на българите и македонците да върви успоредно и да се направлява от българския престол."[2]

Подобни мисли изказва и бившият министър-председател на стамболовисткия кабинет д-р Гудев. В писмо до Фердинанд от 16 август, като изтъква, че с извършения в Турция преврат Източният въпрос влиза в нова, опасна за бъдещето ни фаза, препоръчва правителството да бъде готово за борба, като въоръжи всестранно и пълно армията.[3]

В изложението си до Фердинанд Генадиев съобщава, че е изпратил в Македония близък свой помощник, който владеел турски език и можел по-добре да проучи положението там. Пратеникът на Генадиев — Симеон Радев, талантлив журналист и публицист, отлично владеещ не само турски, но и френски език, отива в Македония да засили подривната работа на „по-главните и полезни" македонци, които правителството пращаше в Македония. Той по думите на Генадиев щял да се кандидатира за депутат в предстоящите избори за турски парламент и смятал да издава вестник на български и френски.[4]

В Солун бяха пристигнали вече и шефовете на провърховистката десница Хр. Матов и Тома Карайовов. В какво се изразяваше дейността на тези „по-главни и полезни" македонци, проличава добре от сведенията, които ни дава въпросният пратеник на Генадиев и редактор на

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1201, л. 213—216.
[2] Пак там, а. е. 1213, л. 41—51.
[3] Пак там, а. е. 1214, л. 3.
[4] Пак там, а. е. 1213, л. 41.

софийския в. „Вечерна поща“. Той сам умело кокетира с младотурците — дава банкет на своя съгражданин Ниази бей, който пръв вдигна знамето на бунта[1]; благодарение на своя ум, на високата си култура и шлифованост лесно намира достъп до европейските офицери — реорганизатори на жандармерията, до представителите на великите сили в Солун, до един от най-видните ръководители на младотурския комитет Енвер бей и дори до Хилми паша. Пред последния той заявява, че смята да се кандидатира за депутат, а Хилми паша му подхвърля, че могат да го направят и министър без портфейл.[2] Основната му задача, както сам пише до Генадиев на 28 август, е да дискретидира Сандански и хората около него — Павел Делирадев, Димо Хаджидимов, К. Списаревски, Т. Паница и др. Сим. Радев дава идея българското правителство да поиска да му се предадат Сандански и Паница като вулгарни престъпници.[3] В друго писмо без дата той отново препоръчва да се иска „екстрадицията на Кантарджиев, Буйнов — с една дума, на Сандански и Со.“ „Турците, пише той, няма да ги дадат, ще им бъде обаче неудобно да ги покровителствуват.“ В това си писмо Сим. Радев със задоволство съобщава, че положението на Сандански уж било компрометирано, че Стег, френският представител във финансовата комисия, „действувал страшно против него“, т. е. против Сандански, и завършва с признанието, че най-големите му усилия досега са били да обезсили Сандански.[4]

Не само Сим. Радев, но и всички пратени от българското правителство или дошли по свой почин върховисти начело с Матов, Карайовов, Петко Пенчев, д-р Руменов, д-р Владов и др. водеха ожесточена кампания против хората на левицата или сданистите. Да се дискредитират обаче Сандански и сданистите не беше лека задача. Три от петте окръжни комитета на вътрешната организация в Македония излязоха на 21 август 1908 г. с декларация в подкрепа на Сандански и на идеите, легнали в основата на неговия манифест. Ръководствата на горните три революционни окръга разработиха проект за крайно демократична „Програма на Македоно-одринската революционна организация“. Тази проектопрограма беше разпратена на околийските комитети за широко всенародно обсъждане с цел да се подготви свикването на „Организационен конгрес от името на трите окръга в Солун“. Проектопрограмата, разгледана и одобрена от конгреса, легна в основата на образуваната на същия конгрес Народна федеративна партия.[5]

Изпълнявайки формулираните от българското правителство директиви, върховистката десница се зае с организирането на българска националистическа партия в Македония. Още на 28 юли Янко Пеев

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1256, л. 50, 71.
[2] Пак там, а. е. 1213, л. 85-а—91.
[3] Пак там, л. 80—85.
[4] Пак там, л. 85—91.
[5] Д. Кьосев., пос. съч., с. 440—447; резюме от програмата вж. на с. 449—452.

съобщава, че в Солун е създаден български конституционен клуб.[1] Подобни български клубове се създават от върховистката агентура в Скопие, Битоля и другаде. Сим. Радев дава идея създадените клубове да се обединят в „Съюз на българските конституционни клубове"[2], т. е. да се създаде една българска националистическа партия, която да провежда политиката на българското правителство. В началото на септември 1908 г. делегати на конституционните клубове се събират на конгрес и основават „Съюз на българските конституционни клубове". Съставът на делегатите показва, че Съюзът на българските конституционни клубове е организация на екзархийската бюрокрация и на една част от „горните слоеве" на българското население в Македония.[3] За председател на „съюза" бе избран прононсираният върховист Тома Карайовов. В. „Мир" таксува избирането му едва ли не като провокация, като „голяма безтактичност", тъй като „и турците знаят кой е Тома Карайовов".[4] На тази партия българското правителство възложи задачата да разгроми лявото крило във ВМОРО и да спечели за каузата на официалната българска политика българското население в Македония.

Агентите на Фердинанд и на шовинистичната българска буржоазия — новите върховисти, не подбираха средствата в борбата си против левицата в македоно-одринското движение. Те подхванаха безпринципна и клеветническа кампания, като се силеха да представят Сандански и привържениците на Народната федеративна партия за предатели, родоотстъпници и турски агенти. В стремежа си да вербуват свои привърженици те използуваха всички възможни средства. Я. Пеев в доклад до Паприков от 10 август 1908 г. съобщава, че в Солун била организирана вечеринка в чест на нововърховисткия шеф Хр. Матов с „цел да се изтъкне неокачествимото поведение на Сандански, Делирадев и С-ие". Пеев съобщава, че на вечеринката присъствували 260 души (от 10—15-хилядното българско население на Солун, б. а.) — „всички тукашни български банкери, търговци, комисионери и учители", а г. г. Василев и Сребрен поп Петров изказали „остри и бурно акламирани порицания към хората от групата на Сандански"[5].

Безсилни да се справят с омразните им санданисти със средствата на идейната борба, Фердинандовите върховистки агенти извършиха на 14 август и 24 септември атентати срещу Сандански. При втория атентат Сандански беше ранен, а неговите двама другари — убити.

Тома Карайовов, главният проводник на Фердинандовата македонска политика и председател на току-що образуваният „Съюз на българ-

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е, 1256, л. 62.
[2] Пак там, а. е. 1213, л. 89.
[3] Д. Кьосев, пос. съч., с. 454.
[4] В. Мир, бр. 2522 от 23 септември 1908 г. Солунският турски в. Йени асър според донесението на Я. Пеев от 18 юли писал, че „българският комитет" (ВМОРО) се дели на две партии: едната иска присъединяването на Македония към България, а другата се бори за реформирането на Македония (ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1256, л. 18).
[5] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1256, л. 94.

ските конституционни клубове", в писмо до Добровѝч от 20 октомври 1908 г. наново предлага план как да бъдат ликвидирани Сандански и хората му и заедно с това да бъде нанесен удар на народната федеративна партия. Като изтъква, че капитан Андреев, капитан на български кораб, който посещавал Солунското пристанище, дружел със Сандански и Паница и ги гощавал на парахода, изказва предположение, че хора на Сандански може да отидат с някаква цел в България. „Във връзка с горното — пише Карайовов — мисля за неизлишно да ви помоля да помислите: не е ли възможно да се възползуваме от свободата, с която те посещават нашия параход, за да ги изпратим бакшиш на нашето правосъдие? *Няма друг изход за отърваването ни от известни опасения за вас там и за изчезването на помашката (народната федеративна, б. а.) партия, която сега се организира тука* (к. м. — Т. В.)."[1]

Тома Карайовов направи специално изложение за положението в Турция (Македония), предназначено за двореца и изпратено на 22 октомври 1908 г. от д-р Вл. Руменов до Добровѝч. Като рисува в черни краски младотурския режим, Карайовов се мъчи да покаже, че няма разлика между режима на Абдул-Хамид и тоя на младотурците, че Хилми паша като предан Абдулхамидов служител държи нишките на младотурския комитет и направлява неговата дейност по най-важните въпроси. Заедно с грубите и вулгарни нападки срещу левицата в революционното движение той дава и характеристики на групите около Чернопеев и Сандански. Според него Чернопеев бил за пълното сливане с младотурците, а Сандански продължавал да стои над властта в своя район и заявявал, че ще се бори срещу реакцията и срещу властта, ако тя не възприеме неговите политически и социални искания.[2]

Макар и сам да рисува поведението на Сандански в напълно благоприятна от българска гледна точка светлина, Карайовов не престава злобно да напада „предателите" и „помаците" санданскѝ. Той осведомява двореца, че Енвер бей лично е посетил в болницата ранения Сандански и го „заставил да представи свои кандидатури за всякъде". „По тоя начин — пише Карайовов — тук (в Солунски санджак, б. а.) е кандидатиран Д. Влахов, социалист. . . , в Серес — Сандански и адвокатът Хр. Далчев, в Скопие — Петър Попарсов... Така се тъкми да се създаде в парламента една едничка българска партия — помашка ще я нарека аз." Накрая Карайовов се оплаква, че конституционните клубове били представени като агенти на България и че в органа на солунския младотурски комитет се появило интервю на анонимен български дипломат, който изрично споменал имената на Н. Ризов и Карайовов като хора, стоящи на българска служба. Карайовов предполага, че анонимният дипломат е Григор Начович.[3] Анонимният дипломат, който и да е той, е казал една всеизвестна истина.

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1308, л. 20—21.
[2] Пак там, л. 4—9.
[3] Пак там, л. 10—13.

Новите върховисти в същото време умело използуваха наследеното от петвековното робство недоверие и неприязън към турската администрация и системно внушаваха на българското население, че от турците — старотурци или младотурци — не може нищо добро да се очаква, че спасение може да дойде само от България. Въпреки своите клевети и груба демагогия върховистките конституционни клубове не увлякоха населението и не превзеха позициите на левицата, но създадоха шовинистични ядра, готови при нареждане на двореца и на българското правителство да провокират новия режим в Македония.

* * *

Управляващата партия и шовинистичната буржоазия в България също така бяха заети с мисълта как да се дискредитира младотурският режим. Правителството не се решаваше да обяви война на Турция, тъй като не можеше да разчита на ничия външна подкрепа (Европа, както писа Генадиев на Фердинанд, беше за младотурците, а и не можеше да се намери претекст за война в момента, когато българите в Турция се радваха на пълна свобода). Тогава беше подхванатата идеята — заветната мечта на Фердинанд — България да се провъзгласи за независима. Чрез провъзгласяването на независимостта можеше да се нанесе удар върху престижа на младотурците, да се създаде впечатление, че това, което България не смееше да направи при всесилния Абдул-Хамид, без страх го прави при новия режим.

Васалитетът на България беше чисто формален. „Васална" България против волята на сюверенна Турция включи в пределите на княжеството Източна Румелия. Тя имаше свои дипломатически представители в столиците на великите сили и в балканските страни, сключваше търговски договори и политически съглашения с други държави и издаваше закони за покровителство на местната промишленост. Васалното княжество пращаше въоръжени чети и инсценирваше въстания в територията на сюзеренна Турция, подаваше протестни ноти и заплашваше с война. В дадени моменти българските правителства разговаряха с Турция едва ли не от позицията на силата. Все пак васалитетът беше една аномалия и не можеше да се задържи за вечни времена. Въпросът се свеждаше: кога и как да бъде отхвърлен — дали да се чака съгласието на Турция и на подписалите Берлинския договор сили, или България самоволно да провъзгласи независимостта си.

Фердинанд и българските правителства не един и два пъти бяха правили сондажи пред великите сили по въпроса за провъзгласяването на независимостта. Подписалите Берлинския договор сили обаче изхождаха от схващането, че още не е дошло време да се нарушава установеното с договора статукво.[1] До Младотурската революция Англия единствена от великите сили повдигаше въпроса за радикални реформи

[1] Цв. Тодорова, пос. съч., с. 44—52.

в Македония, но не и за изменението или нарушаването на Берлинския договор, а по-скоро за прилагането на предвидените в самия договор реформи. В същото време Германия и съюзницата ѝ Австро-Унгария, наложили в значителна степен своето икономическо и политическо влияние в Турция, бяха най-ревностните пазители на статуквото и зорко бдяха да не бъдат някак накърнени суверенитетът и престижът на Абдул-Хамид от някоя друга държава. Те системно се противопоставяха на предлаганите от Англия реформи.

С избухването на Младотурската революция Англия коренно промени отношенията си към Турция и взе младотурския режим под свое покровителство. Ясно беше, че българското правителство няма да получи съгласието на Англия за провъзгласяването на българската независимост. Русия не беше против провъзгласяването на независимостта. От страх обаче от възможни компликации руското правителство не се решаваше да подкрепи подобна акция от страна на България и затова, както Паприков съобщава на Фердинанд, Изволски е съветвал да не се бърза с обявяването на независимостта или да се действува, след като Австрия обяви анексията на Босна и Херцеговина.[1] Франция, която прие Младотурската революция напълно благосклонно, по въпроса за независимостта на България следваше своите съюзници.[2] Правителствата на държавите от Антантата не биха имали нищо против провъзгласяването на независимостта на България, ако нарушаването на Берлинския

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1216, л. 133—136; Цв. Тодорова, пос. съч., с. 66.

[2] Цв. Тодорова (пос. съч., с. 66—67), като се основава на внушенията, които френският представител в София М. Палеолог прави в разговорите си със секретаря на Фердинанд С. Чапрашиков (вж. ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1201, л. 202—1203, 209—212, 1—4) и с Добрович (ф. 3, оп. 8, а. е. 1197, л. 164—165, 166), твърди, че Франция непосредствено след Младотурската революция е подбуждала България веднага да мобилизира и да нахлуе с войските си в Турция, а след като бил изоставен планът за война, съветвала българското правителство час по-скоро да прокламира независимостта на България. Тодорова смята, че Франция е искала да предизвика сериозна криза на Балканите, за да отвлече вниманието на Германия от Мароко.

Ние сме наклонни да вярваме, че демаршът на М. Палеолог е лична негова инициатива, която няма нищо общо с френската политика на Близкия Изток. Преписката между Палеолог и министъра на външните работи Пишон не съдържа дори и намек за подобен политически демарш. Напротив, във френските дипломатически документи (Doc. dipl. fr.) ясно е отразен страхът на Франция да не би Фердинанд и българското правителство да предизвикат усложнения и дори война на Балканите и с това да застрашат мира в Европа. При посещението си в Русия президентът Фалиер и Пишон със загриженост изтъкват тези си опасения пред Николай II и Изволски (вж. Doc. dipl. fr. 2-e s., v. 11, № 421, с. 726 и 730). Според нас една политическа криза на Балканите, която малко или много би ангажирала Русия, не само не би облекчила положението на Франция в Мароко, но би го отегчила. От друга страна, съвсем неправдоподобно и нелогично е Франция да се стреми да провокира чрез България и да компрометира един режим като младотурския, приятелски настроен спрямо нея и враждебен на германо-австрийския блок. Трябва да отбележим още, че Малинов е ходил наистина в Париж, но не е правил сондаж пред френското правителство (Ал. Малинов, Страници от нашата нова политическа история, С., 1938, с. 76—77).

Поведението на Палеолог ние си обясняваме с желанието му да влезе в тон с Фердинанд, с когото е поддържал приятелски връзки.

договор не би застрашило позициите на неукрепналия още младотурски режим. В дадения случай всеки акт, с който би се нарушило статуквото в ущърб на Турция, те схващаха като провокация спрямо новия режим.

Необходимо е да се отбележи, че младотурците, които така подчертано менажираха българския елемент в Турция и търсеха приятелството на България, смятаха, че въпросът за независимостта на България може при подходящ момент лесно да се разреши между две приятелски страни. Ат. Шопов, български търговски агент в Солун, предава в рапорт от 6 септември 1908 г. тези, по израза на Чапрашиков „крайно интересни възглядове на младотурците по отношение на независимостта“[1]. В отговор на това донесение Паприков съобщава на Шопов с писмо от 9 септември 1908 г., че „въпросът за провъзгласяването на България за независима е въпрос само на няколко дни... Ние желаем — пише Паприков — да използуваме инцидента Гешов и да се провъзгласим за независими, но искаме това да стане без сътресение, а колкото е възможно по-гладко. От само себе си се разбира, че ако обстоятелствата ни наложат да защитим делото даже и с война, то и от това няма да се откажем.“ Паприков нарежда Шопов да влезе във връзка с младотурците и от свое име да им внуши, те да принудят турското правителство и султана да признаят България за независима и да им се каже, че „срещу това ние (т. е. българското правителство) не сме далеч от мисълта да отидем на един съюз, който ще бъде полезен и за двете страни“[2]. Паприков чака да получи отговор от младотурците вътре в два-три дни. Младотурците не можеха, разбира се, да дадат отговор „вътре в два-три дни“. Както пише Шопов в отговора си от 12 септември 1908 г., за младотурците е било много неудобно сами да поемат почин за признаване на българската независимост — биха били считани за предатели, би се счело за измяна и би се посрещнало много зле от всички в Турция. Друг би бил въпросът, ако бъдат изправени пред свършен факт.[3]

Младотурците свързваха стабилизирането или разклащането на тяхното положение с отношенията на България спрямо Турция. Те вярваха, че едно искрено споразумение между България и Турция ше закрепи режима им и, обратно, едно сериозно заплитане на отношенията между двете страни ще подбие авторитета им и ще създаде благоприятна почва за надигане на реакцията. Затова в разговорите си с Шопов те непрекъснато подчертаваха, че желаят споразумение и съюз с България, като при това изтъкваха, че „въпросът за една независимост на България не е нищо при важната и голяма идея за едно сериозно и трайно съглашение между Турция и България“[4]. Както Шопов в доклад до

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1201, л. л. 218—219.
[2] АБАН, ф. 41 (Шопов), инв. № 87, п. 183.
[3] Пак там, п. 184.
[4] АБАН, ф. 41 (Шопов), инв. № 87. п. 186.

Паприков от 17 септември 1908 г. изтъква, и консулите на великите сили в Солун са били с впечатлението, че членовете на младотурския комитет не биха посрещнали неприязнено провъзгласяването на княжеството за независимо.[1]

От всичко горепривedено можем да предположим, че младотурците биха признали без особени затруднения независимостта на България в момента, когато режимът им би добил относителна стабилност. Такова решение на въпроса за независимостта предполагаше обаче, ако не съюз между двете страни, най-малко приятелско и доброжелателно отношение към станалата промяна в Турция. Но това беше далеч от сметките на българското правителство и беше в противоречие с възприетата от нас линия, която имаше за цел не закрепяването, а дискредитирането на новия режим. Провъзгласяването на независимостта трябваше да се извърши по такъв начин, че да уязви, да подбие този режим. За така замисленатa акция Фердинанд и българското правителство не можеха да разчитат на благосклонната към младотурците Антанта. Естествено беше да се потърси подкрепа в недоволните от промяната в Турция сили.

Германия и Австро-Унгария, засегнати сериозно от противогерманската и противоавстрийската насоченост на младотурското движение, бяха заети подобно на българското правителство също с мисълта как да дискредитират новия режим и да върнат старото положение в Турция, а заедно с това и загубеното си влияние. Реакционната преса в Австро-Унгария поведе кампания за анексирането на Босна и Херцеговина. Националистичната буржоазия в България подхвана популярната всред широката общественост идея за прокламиране на независимостта на България. Преследвайки една обща цел — да дискредитират и уязвят новия ред в Турция, Австро-Унгария и България можаха без особени трудности да съгласуват действията си по отношение на Турция.

Не влиза в нашата задача да излагаме събитията и сложните перипетии около подготовката и провъзгласяването на независимостта. Тези въпроси добре и изчерпателно са изяснени в монографията на Цв. Тодорова. Ние искаме само да изтъкнем, че замислите на Фердинанд и кабинета Малинов бяха улеснени от реакцията в Турция. На 30 август 1908 г. българският дипломатически агент в Цариград Ив. Гешов не беше поканен на динето, дадено от министъра на външните работи Тефик паша в чест на чуждите дипломатически представители. Тази обида, нанесена на България, беше дошла тъкмо навреме. На 8 септември 1908 г. Малинов телеграфира на Фердинанд: „Позволявам си да доложа на Ваше Царско Височество, че днес изпратих такава шифрована телеграма на министъра на външните работи: Инцидентът Гешов отличен повод да подемем сериозно въпроса за независимостта."[2] Правителството

[1] Пак там, п. 187.
[2] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е, 1221, л. 46.

използува накърненото достойнство на българския народ, за да спечели общественото мнение за готвената акция.[1]

Инцидентът Гешов не беше дело на младотурците. Великият везир Кямил паша и министърът на външните работи Тефик паша не бяха младотурци. В първите дни след революцията младотурците открито изказваха недоволството си от Тефик паша и искаха неговото сменяване. Остро нападан от пресата, Тефик на три пъти беше подавал оставка.[2] Този султански служител не покани българския дипломатически представител на въпросното дине. Генадиев е на мнение, че великият везир Кямил паша от неуважение и лична неприязън към Гешов е наредил да не бъде канен[3] — нещо, което не е много вероятно. В. „Таймс" смята, че аферата Гешов е скроена умишлено от германския пратеник в Цариград, а турският в. „Икдам" е на мнение, че Австрия има пръст в тази афера.[4] Цв. Тодорова предполага с известно основание, че инцидентът е предизвикан по внушение на германския пратеник в Цариград фон Маршал.[5] Във всеки случай със сигурност може да се приеме, че конфликтът беше преднамерено предизвикан от силите на реакцията в Турция, подбуждани от дипломацията на Германия и Австро-Унгария.

Инцидентът Гешов можеше при желание лесно да се уреди. Вместо да съдействува за уталожване на политическите страсти, българското правителство с поведението си поощри шовинистичната кампания да се развихри още по-силно. То използува едно непредвидено обстоятелство, за да задълбочи още повече конфликта с Турция. На 6 септември 1908 г. железничарите от ориенталските железници, включително и от частта на българска територия, обявиха стачка. Българското правителство прогони стачкуващите и зае с български войскови жп. части линията с намерение да не я връща вече. Само след три дни компанията на източните железници удовлетвори исканията на стачниците и стачката беше прекратена. Българското правителство обаче отказа да върне жп. линия на компанията. Българската буржоазия подкрепи с всички сили действията на правителството и с шумни митинги успя да направи от завземането на железницата въпрос на национална чест.[6] Заедно с така създадения патриотичен подем се подготвяше психологически и провъзгласяването на независимостта.

Докато въпросът за независимостта се слагаше на дневен ред в България, Фердинанд, който по това време се намираше в Унгария, уговаряше с Франц-Йосиф и австрийския министър на външните работи Ерентал как и кога да бъде обявена независимостта.[7] В случая не ста-

[1] Цв. Тодорова, пос. съч., с. 68—75.
[2] Бюлетин на БТА от 5 август 1908 г. — телеграма на Кореспонденц-бюро от Цариград.
[3] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а, е. 1213, л. 50—51.
[4] Цитирано по в. Мир, бр. 2518 и 2520 от 18 и 20 септември 1908 г.
[5] Цв. Тодорова, пос. съч., с. 70.
[6] Пак там, с. 75—87.
[7] Цв. Тодорова, пос. съч., с. 89—90.

ваше въпрос за съдействие от страна на Австрия, а за една обща акция на Австро-Унгария и България, насочена против конституционна Турция и имаща за цел да дискредитира младотурския режим.

Замислената заедно с Австро-Унгария акция не остана тайна за европейската дипломация. Русия положи много усилия, за да отклони българското правителство от една ненавременна постъпка. Изволски настояваше България да почака поне Австрия първа да прокламира анексията, първа да наруши Берлинския договор и чак тогава да провъзгласи своята независимост.[1] Българското правителство не се вслуша в съветите на Русия. То заедно с Австрия следваше възприетия курс на провокации. „В цяла почти Европа — писа на 21 септември 1908 г. в. „Мир" — се е съставило едно мнение, че днешното българско правителство не е доволно от прокламираната свобода в Турция и нарочно търси причини, за да я компрометира, като подготви почвата за една реакция."[2] На 22 септември България тържествено беше обявена за независимо царство, а княз Фердинанд за български цар. На следния ден под предлог, че България е нарушила вече Берлинския договор, Австро-Унгария провъзгласи анексията на Босна и Херцеговина.

Провъзгласяването на независимостта беше посрещнато от българската общественост с радост. Положителна оценка на това събитие дадоха и прогресивните обществени среди начело с БРСДП, БЗНС и др. Те остро осъдиха обаче монархистическия шовинистично-милитаристичния уклон, който се даде на търновския акт.[3] Провъзгласяването на независимостта само по себе си беше голямо прогресивно събитие. Но при обстоятелствата и по начина, по който беша замислено и извършено, то изигра ролята на грубо предизвикателство спрямо Турция, а косвено и спрямо Сърбия. Последната беше болезнено засегната от факта, че провъзгласяването на българската независимост се извърши в тясна връзка с анексията на Босна и Херцеговина. „Станалото у нас и присъединяването на Босна и Херцеговина към Австрия — пише българският представител в Белград Андрей Тошев до Добрович — превърнаха сръбската към нас злоба в неописуем бяс. На тия две събития тук гледат като на един жесток, съкрушителен удар, нанесен от нашия господар (Фердинанд, б. а.) на жизнените сръбски интереси."[4]

Търновският акт беше схванат като провокация от самите младотурци, от народната федеративна партия в Турция (левицата на македоно-одринското революционно движение) и от прогресивното обществено мнение в Европа. Младотурците от по-рано още подозираха, че България тайно желае работите в Турция да се разбъркат. Те разбираха, че дошлите в Македония провърховистки елементи и създадените от тях конституционни клубове се явяват като българска агентура.[5]

[1] Пак там, с. 94; ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1216, л. 133—136.
[2] В. Мир, бр. 2521, 21 септември 1908 г.
[3] Вж. Цв. Тодорова, пос. съч., с. 100—108.
[4] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1212, л. 37.
[5] Пак там, а. е. 1256, л. 3 — Поверителен доклад на Ат. Шопов до Паприков от 3 септември 1908 г.

Станалото в Търново и анексията внесоха известен смут в средите на младотурците. Тома Карайовов, известният върховист и председател на съюза на българските конституционни клубове, в предназначеното за Фердинанд изложение за положението в Турция с нескривано злорадство рисува страха на младотурците пред възможно надигане на реакцията в страната. „Настъпилата промяна в международното положение след провъзгласяването на независимостта — пише Карайовов в изпратеното до Добрович на 22 октомври изложение — дълбоко се отрази върху вътрешния живот на Турция и върху положението на младотурския комитет. В първите моменти страхът от една война с нас (българите) беше съпроводен от страха от настъпване на реакцията. Младотурците отдават нам и на Австрия развалянето на техните сладки патриотични сънища и турянето в опасност собствения им живот."[1] Българският търговски агент в Битоля също така донасяше още през първите дни след революцията, че младотурците се страхуват от война и от надигане на вътрешната реакция.[2]

Младотурците, общо взето, овладяха нервите си, запазиха спокойствие и въздействуваха за изглаждане на конфликта с България. У някои либерални турски среди обаче провъзгласяването на независимостта предизвика не само огорчение, но и чувства на неприязън към България. Изразител на подобни настроения стана и либералната турска преса. „Автократичното и деспотичното османско правителство — пише в. „Сервети Фунук" — поради своето бездействие и слабост отдавна още беше подготвило почвата за независимостта на България. Тъй че новината за независимостта, при все и да ни направи впечатление, не ни изненада. . . Тези, които при изгрева на свободата се стремят да парализират нашата акция, са единствени наши неприятели."[3]

Най-добре — логично, аргументирано и обективно — изтъкваха провокационния характер на търновския акт органите на Народната федеративна партия (левицата в Македоно-одринското революционно движение), излизащите в Солун вестници „Единство" и „Конституционна заря". В уводна статия в. „Единство" разви мисълта, че обявяването на независимостта, както анексията на Босна и Херцеговина, и присъединяването на о-в Крит към Гърция са естествени и логични последици на създаденото от абсолютизма положение и че тия събития не би трябвало да имат някакво особено значение за вътрешния живот на Турция. Тези събития обаче добиват важно значение при особеното състояние, в което се намира Турция. „Всекиму е известно — пише в. „Единство", — че в държавата има една тъмна сила, която дебне удобен момент да стане господарка на положението и да повърне стария ред на нещата. Трябва да признаем, че при това състояние, при тия международни усложнения съзнанието на колебливите люде е замъглено, в какъвто случай те могат да станат едно неволно, а възможно и съзнателно оръдие

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1308, л. 4—5.
[2] Пак там, а. е. 1249, л. 26—27.
[3] Цитирано по в. Единство, Солун, бр. 3 от 4 октомври 1908 г.

в ръцете на реакцията. . . Една агитация между населението в смисъл, че всички тези събития са следствие на новото положение, следствие на конституционния живот, може да създаде вътрешни размирици, които ще представляват голяма опасност за свободите, с които разполагаме днес."[1]

В уводната си статия „Едно подло дело на българския монархизъм" в. „Конституционна заря" заклеймява българския монархизъм като сляпо оръдие на реакционната австрийска империя. „Ударът — се казва в статията, — който владеющият в нещастна България безсърдечен царизъм нанесе на българското дело в Турция и въобще на възраждането на тая страна, е неизмеримо тежък, безпределно пакостен. Окупацията на източните железници, провъзгласяването на независимостта и въздигането на владетелската титла до степента на величие — всичко това са една редица актове, подли по своя замисъл, скверни по своето вдъхновение, защото те стават в един момент, когато най-малкото усложнение отвън, както най-малката обида и най-дребното предизвикателство към конституционна Турция може да компрометира режима на възраждането ѝ, може да хвърли нациите, които я населяват, в нови неволи, в нови изпитания, в нови кръвнини и анархия... Българският царизъм и ония нещастни държавници, които са слепи негови оръдия..., не знаеха ли, че младотурското движение в империята не е тъй силно и тъй мощно, за да устои на своите конституционни позиции, че то има нужда от подкрепата на всички свободолюбиви фактори — вътрешни или външни, че то чувствува нужда особено от симпатиите и искрената подкрепа на българското княжество, което има най-много сънародници в империята и единствените може би които най-много са теглили при режима на абсолютната монархия?... Не знаеха ли, че реакционните обществени сили в Турция съвсем не са смазани и те чакат само повод, за да се нахвърлят срещу всякакво освободително движение и да компрометират още в зародиша му едно велико дело на социално обновление?"[2] Фердинанд и неговата камарила, кабинетът Малинов и шовинистичните кръгове в България знаеха всичко това много добре и тъкмо затова побързаха и със завземането на източните железници, и с провъзгласяването на независимостта, и с възвеличаването на Фердинанд в български цар.

Заслужава да се отбележи, че и Ат. Шопов — българският търговски агент в Солун и отличен познавач на положението в Македония, е твърде убеден, че в интереса на българския народ е да се затвърди новият ред в Турция. „Конституционният режим — донася той в твърде поверителния си доклад до Паприков от 3 септември 1908 г. — не е още закрепен. Положението далеч не е сигурно и е още революционно и анархическо. Засега условията дават голяма

[1] В. Единство, бр. 3 от 4 октомври 1908 г.
[2] В. Конституционна заря, Солун, бр. 15 от 15 октомври 1908 г.

надежда... Добре разбраните интереси на българите изискват новосъздаденото положение да закрепне, да се затвърди, строгото правово положение да добие дълбоки корени. За закрепване на новосъздаденото положение — заключава Шопов — българите в страната (в Турция, б. м. — т. в.), в самото княжество трябва да са готови да дадат всичкото си съдействие, всякакви жертви. Повръщане старото положение е прямо противоположно на българските интереси и против него би трябвало да се борим с всички сили. Гръцките интереси изискват настоящото положение да се компрометира и да дойде старото положение, за закрепването на което те създадоха чети и проливаха кръв."[1]

Общественото мнение, намерило израз в европейската преса, погледна на станалото в България също така като на предизвикателство. „Чрез своето заблудено оръдие — писа меродавният в. „Таймс" — Австрия гледа да нанася унижение след унижение на Турция, та работата да стигне или до война с България, или младотурците да претърпят унижения, та да избухне недоволство, което да доведе на власт старотурците."[2] В самото навечерие на търновския акт в. „Мир" в специална статия изтъкна, че не само английският и френският печат, но и руски вестници казват горчиви работи за българите. „Целият английски печат — писа в. „Мир" — въстана против България (по повод казаното от българския дипломатически агент в Лондон Минчович пред кореспондент на агенция „Ройтер", че е дошло време България да провъзгласи своята независимост, б. а.) и я обвини в незавидната роля на обществен предизвикател, на една хиена, която търси из гробовете трупа на реакцията."[3] След провъзгласяването на независимостта и анексията на Босна и Херцеговина европейската преса продължи да напада България и Австрия и да ги обвинява, че с горните актове подбиват авторитета на младотурците и подхранват реакцията.[4]

Младотурската революция при всичката си половинчатост и незавършеност даде политическа свобода на поробените националности в Османската империя. Младотурците подчертано менажираха българския елемент в Турция и търсеха приятелството на България. При наличието на една относителна демократизация на път бяха да се създадат условия за правилното разрешение на националния въпрос в Турция. Отношението на монарха, на правителството и на шовинистичната българска буржоазия обаче към станалата промяна в Турция и действията им от избухването на Младотурската революция до провъзгласяването на независимостта ясно показваха, че отхвърлят пътя на демократичното решение на националния въпрос на Балканите и избират пътя на войната — път, който неминуемо водеше към катастрофи за българския народ.

[1] ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 1256, л. 3.
[2] Цитирано по в. Мир, бр. 2520 от 20 септември 1908 г.
[3] В. Мир, бр. 2521 от 21 септември 1908 г.
[4] Пак там, бр. 2523 от 24 септември 1908 г.

БОЛГАРИЯ И МЛАДОТУРЕЦКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ

Туше Влахов

Резюме

Отношения между Болгарией и Турцией, обтянутые и раньше, с 1895 года стали ухудшаться и дошли до крайнего обострения во время Илинденско-преображенского восстания. Эти плохие отношения были вызваны в большой степени господствующим в Турции тираническим режимом султана Абдул-Хамида.

На основе существующей при Абдул-Хамиде общественно-экономической системы возникли и революционные национально-освободительные движения и младотурецкое движение. Младотурецкое движение находилось в строгой конспирации и его влияние ограничивалось буржуазно-интеллигентскими и офицерскими кругами. Революционные движения армян и организованных Внутренней македонско-одринской революционной организацией (ВМОРО) болгар являлись широкими народными движениями. Они угрожали целости империи, поэтому Турция Абдул-Хамида принялась за их подавление и уничтожение.

Младотурецкая революция могла привести к серьезному перелому в турецко-болгарских отношениях и в деле разрешения болгарского национального вопроса. Какие перемены принесла революция вообще Турции и в частности болгарам выявит анализ положения в Македонии и Одринском крае в годы перед революцией. Этому вопросу посвящена первая глава студии.

Армянские погромы (1895—1896 годы) и кровавое подавление Илинденско-преображенского восстания (1903 год) возмутили прогрессивную общественность Европы. Под нажимом общественного мнения великие силы подняли вопрос о реформах в Турции. „Самые заинтересованные" в балканских делах силы Австро-Венгрия и Россия изготовили так называемую Мюрцштегскую программу реформ в Македонии.

На деле приложение реформ (с 1904 года) не только не улучшило, а сделало положение в Македонии невыносимым. Чтобы подавить болгарское по своему этническому составу революционное движение, обессилить болгарский элемент в Македонии и в Одринском крае и этим самым положить конец болгарским претензиям в отношении этих областей, Хилми паша воспользовался вооруженной греческой и сербской пропагандой. После восстания в Македонию устремились организован-

ные в Греции и Сербии четы, которые шли туда не для того, чтобы бороться против турок, а чтобы установить под покровительством турецких властей террор — часто путем массовых казней — над болгарским населением, с целью заставить его отречься от своей болгарской народности и признать себя греческим или же сербским. Македония стала ареной ожесточенной кровавой борьбы между христианскими народностями. В этой борьбе жертвы с болгарской стороны были несравненно больше и болгарское население быстро теряло под объединенными ударами турецких властей, греческой и сербской пропаганды позиции, которые удерживало до этих пор. Террор над ним не прекращался до самой Младотурецкой революции.

Что принесла революция народам, населяющим Турцию, как она была встречена болгарами, живущими в Македонии и в Одринском крае, и каким было отношение официальной Болгарии к происшедшим в Турции событиям? Все эти вопросы освящены во второй главе.

Младотурецкая революция была буржуазной, но не народной революцией. Народные массы не приняли в ней участия, но встретили восторженно происшедший переворот и восстановление конституционного режима. Восстановленная конституция была крайне консервативной, монархия осталась. Преодолевая сопротивление реакции, младотурки обеспечили широкую конституционную свободу — равноправие между турецкой нацией и порабощенными народами, полную амнистию политзаключенных, уничтожение цензуры, свободу слова и печати, свободу сдружений (политических и профессиональных). Хоть революция и была ограниченной и половинчатой, она нанесла сокрушительный удар абсолютизму, разгромила илдызкую (дворцовую) клику и открыла широкие возможности для легальной политической борьбы. Как результат революции, положение в Турции и точнее в Македонии и Одринском крае вдруг резко улучшилось. Беспорядки, взаимное истребление, кровавый террор над болгарским населением исчезли вместе с системой, которая их порождала и поддерживала.

Разнородное население Македонии и Одринского края, и в особенности болгарское, встретило происшедшую перемену с неслыханной радостью, с ликованием. ВМОРО вышла из подполья. Четы спустились с гор, младотурки и население встречали их с исключительными почестями как самых заслуженных борцов против тирании Абдул-Хамида. И друзья, и враги революции признавали, что младотурки высказывают предпочитание болгарскому элементу из-за его борьбы против старого режима и пренебрегают греческими и сербскими шовинистами из-за поддержки, которую они оказывали Абдул-Хамиду. Младотурки искали приятельство Болгарии и расчитывали на ее моральную поддержку.

Болгарский народ в Болгарии также встретил с радостью и симпатией происшедшие в Турции перемены. Надо было бы ожидать, что и болгарское правительство, и болгарская шовинистическая буржуазия, проливавшая слезы по поводу страданий „братьев-рабов по ту сторону Рилы", будут радоваться свободе, приобретенной болгарами в Маке-

донии и в Одринском крае. В самом же деле болгарское правительство и вся шовинистическая буржуазия Болгарии встретили младотурецкую революцию еле прикритой неприязнью.

Младотурецкая революция открывала перспективы для правильного демократического решения национального вопроса в Европейской Турции. Поэтому левое крыло ВМОРО приняло этот революционный переворот и, хотя не соглашалось со многими положениями программы младотурков, с готовностью поддержало новый режим, продолжая в то же время бороться за его полную демократизацию.

Младотурки связывали укрепление или же, наоборот, расшатывание своего положения с отношением Болгарии к Турции. Они надеялись, что искренние отношения между Болгарией и Турцией в состоянии стабилизовать их режим и думали, что обратное — осложнение отношений между этими странами, внутренний или же внешной политический неуспех, ослабят их авторитет и создадут благоприятные условия для наступления реакции. Именно поэтому болгарское правительство сделало все возможное, чтобы расстроить и расшатать младотурецкий режим. В самой Македонии за исполнение этой задачи принялись старые агенты Фердинанда и шовинистической болгарской буржуазии — верховисты из правого крыла ВМОРО. Они приложили особые усилия, чтобы дискредитировать и левое крыло ВМОРО, и новый конституционный режим.

Болгарское правительство решило, что сильнее всего уязвит новую Турцию, провозгласив независимость Болгарии. Провозглашение независимости само по себе было большим прогрессивным событием. Но при тех обстоятельствах и тем способом, которым это было задумано и проведено, провозглашение независимости сыграло роль грубого вызова по отношению к Турции. Так для мира прозвучал тырновский акт.

Болгария не стремилась к взаимопониманию с новой Турцией, она не искала демократического решения национального вопроса, а выбрала путь войн — путь, который вел к катастрофе.

LA BULGARIE ET LA REVOLUTION JEUNE-TURQUE

Touché Vlahov

Résumé

Les relations entre la Bulgarie et la Turquie, tendues d'ailleurs depuis longtemps, commencèrent en 1895 à se détériorer pour s'aiduiser à l'extrême lors de l'Insurrection macédonienne connue sous le nom d'Ilin-Den (journée de Saint Elie). Ces mauvaises relations étaient dues dans une grande mesure au régime tyrannique d'Abd' ul-Hamid qui dominait en Turquie.

Les rapports économiques et sociaux sous Abd' ul-Hamid II donnèrent naissance aux mouvements révolutionnaires de libération nationale et au mouvement des jeunes turcs. Le mouvement jeune turc était strictement conspiratif et son influence se limitait aux milieux intelectuels bourgeois et au corps d'officiers. Le mouvement révolutionnaire des arméniens et celui des bulgares adhérant à l'Organisation Intérieure Révolutionnaire de Macédoine et d'Andrinople étaient des mouvements populaires en masse. Ils menaçaient l'intégrité de l'Empire et c'est pourquoi la Turquie d'Abd' ul-Hamid décide de les écraser et les anéantir.

La révolution jeune-turque pouvait marquer un tounant dans les rapports turc-bulgares et dans la solution du problème national bulgare. Pour comprendre ce que la révolution apporta à la Turquie en général et aux bulgares en particulier, il faut voir quelle était la situation en Macédoine et dans la province d'Andrinople pendant les années qui précédèrent la révolution. C'est à cette question précisément qu'est consacrée la première partie de cette étude.

Les massacres arméniens (1895—1896) et la répression sanglante de l'insurrection d'Ilin-Den (1903) indignèrent l'opinion progréssiste d'Europe. Sous la pression de l'opinion publique les grandes puissances soulevèrent la question de la necéssité d'entreprendre des réformes en Turquie. Les pays les plus interessés aux affaires balkaniques — l'Autriche-Hongrie et la Russie — élaborèrent un programme pour les réformes en Macédoine, connu sous le nom de programme de Mürzsteg.

On commença à appliquer les réformes (1904) mais la situation en Macédoine loin de s'améliorer devint insupportable. Pour écraser le mouvement révolutionnaire qui était bulgare par sa composition éthnique et dangereux pour la Turquie, pour rendre inoffensifs les bulgares de Macé-

doine et de la province d'Andrinople et, de cette façon, mettre fin aux aspirations de la Bulgarie à ces régions, Hilmi Pacha eut recours aux propagandes armées — grecque et serbe. La Macédoine devint le théâtre des luttes sanglantes et acharnées entre les différentes nations chrétiennes. Dans ces luttes la population bulgare donnait de nombreuses victimes et sous les coups conjugués des autorités turques et des propagandes grecque et serbe, elle perdait à vue d'œil les positions qu'elle détenait jusqu'alors. La terreur sur la population bulgare continua jusqu'au jour où éclata la révolution jeune-turque.

Le deuxième chapitre révèle ce que fut la révolution pour les peuples de Turquie, comment elle fut accueillie par les bulgares de Macédoine et de la province d'Andrinople ainsi que par le peuple bulgare en Bulgarie, et enfin quelle fut l'attitude de la Bulgarie officielle envers les évènements en Turquie.

La révolution jeune-turque fut une révolution bourgeoise mais non pas populaire. Les masses populaires n'y participèrent point, mais elles accueillirent avec enthousiasme le coup d'Etat et l'établissement du régime constitutionnel. La constitution réstaurée était extrêmement conservative. La monarchie continuait d'exister. Surmontant la résistance des milieux réactionnaires, les jeunes turques réussirent à assurer sur une large échelle des libertés constitutionnelles — égalité entre la nation turque et les peuples asservis, amnistie totale pour les prisonniers politiques, abolition de la censure, liberté de la parole et de la presse, liberté d'associations (politiques, syndicales). Malgré son imperfection et ses demi-mesures la révolution porta un coup dur à l'absolutisme, elle écrasa la clique du Palais et créa de larges posibilités pour une lutte politique légale.

Grâce à la révolution, la situation en Turquie et plus spécialement en Macédoine et dans la province d'Andrinople s'améliora nettement. Les desordres, les luttes d'extermination réciproques, la terreur sanglante contre la population bulgare, les contraintes et les abus quotidiens disparurent avec le système que les engendrait et encourageait.

La population hétérogène de la Macédoine et de la province d'Andrinople, surtout la population bulgare, accueillit les changements intervenus avec une joie indicible, avec allégresse. L'Organisation Intérieure sortit de la clandestinité. Les insurgés descendirent des montagnes et furent accueillis par les jeunes turcs et par la population avec des honneurs exceptionnels comme des combattants de grand mérite contre la tyrannie d'Abd' ul-Hamid II. Aussi bien les amis que les ennemies de la révolution furent unanimes à reconnaître que les jeunes turcs ménageaient l'élément bulgare en raison de sa lutte contre le vieux régime, et ignoraient les grecs et les serbes à l'esprit chauvin pour le soutien qu'ils avaient accordé à Abd' ul-Hamid II. Les jeunes turcs cherchaient à s'assurer l'amitié de la Bulgarie et comptaient sur son appui moral.

Le peuple bulgare en Bulgarie accueillit également avec joie et sympathie les changements survenus en Turquie. On aurait pu espérer que le gouvernement bulgare et la bourgeoisie chauvine bulgare qui se lamentait

sur les souffrances du „frère-esclave d'au-delà du Rila", salueraient eux-aussi la liberté conquise par les bulgares de Macédoine et de la province d'Andrinople. En réalité, le gouvernement et l'ensemble de la bourgeoisie chauvine en Bulgarie accueillirent la révolution jeune-turque avec une hostilité mal dissimulée.

La révolution jeune-turque ouvrait des perspectives pour un réglement judicieux et démoratique du problème national dans la Turquie d'Europe. C'est la raison pour laquelle l'aile gauche de l'Organisation Intérieure accepta le coup d'Etat révolutionnaire et, malgré son desaccord aves plusieurs dispositions du programme des jeunes turcs, elle appuya avec empressement le nouveau régime tout en continuant à lutter pour sa démocratisation complète.

Les jeunes turcs estimaient que l'attitude de la Bulgarie à l'égard de la Turquie, selon qu'elle serait favorable ou non, pourrait contribuer à stabiliser ou à ébranler leur situation. Ils croyaient qu'une entente sincère entre la Bulgarie et la Turquie consoliderait leur régime, et inversement — une complication sérieuse des relations entre les deux pays, un échec politique intérieur ou extérieur porterait atteinte à leur prestige et créerait le terrain favorable à un soulèvement de la réaction. C'est précisément pour cela que le gouvernement bulgare fit tout son possible pour saper et désorganiser le régime des jeunes turcs. En Macédoine les vieux agents de Ferdinand et la bourgeoisie bulgare chauvine qui était à la tête de l'aile droite de l'Organisation Intérieure, se chargèrent de cette tâche. Ils prirent soin de discréditer en même temps l'aile gauche de l'Organisation Intérieure et le nouveau régime constitutionnel.

Pour blesser le plus profondément possible la Turquie nouvelle le gouvernement bulgare décida alors de proclamer l'indépendance de la Bulgarie. La proclamation de l'indépendance était en soi un grand évènement progressiste. Mais vu les circonstances et la façon dont elle fut conçue et réalisée, elle joua le rôle d'une provocation brutale envers la Turquie. C'est ainsi que l'opinion mondiale saisit l'acte de Tirnovo.

La Bulgarie n'aspirait pas à une entente avec la Turquie nouvelle, ne cherchait pas une solution démocratique du problème national, elle optait pour le chemin de la guerre — chemin qui conduisait à des catastrophes